

Aşırılıklar Karşısında Kur'anî Perspektiften Vasat Ümmet Olma Bilinci*

'ALÂ SÂLİH EL-KAYSÎ

DR. ALÂ SÂLİH EL-KAYSÎ, BAĞDAT İSLAM Ü. EDEBİYAT F.

ÇEVİREN: YUSUF AĞKUŞ

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK Ü. İLAHİYAT F. TEFSİR BİLİM DALI

yusufagus@kilis.edu.tr.

Giriş

Allemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm olsun. İnsanları peşinden sürükleyen aşırılık modasının azgınlığına ve toplumlari yok eden uygarlaşma dalgalarına rağmen; bu dalgalarda boğulan âlem kendisini mutsuzluktan ve çöküşten kurtarıp selâmete ve doğruya ulaştırması için ellerini orta yolda olan İslam ümmetine uzatmaktadır. Oysa İslam âlemi hayırlı, bereketli ilk üç asrın ardından ayrılık ve ihtilaf gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki bazı fırkalar bidatleriyle, bazıları da aşırılıkları ve fitneleriyle kendini göstermiştir. Daha sonra bu bidatler devam ede gelmiş ve fırkalar oluşmuştur. Bu sapmaların çoğu günümüze kadar nesillerce aktarılmış, böylece de nesiller orta yol ve itidal metodundan uzaklaşmıştır.

Yaşadığımız dünyaya baktığımızda da insanların çoğunun maneviyat eksikliği problemi ile karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Medeniyet her

* Alâ Sâlih el-Kaysî, "el-Vasatiyyetü'l-Kur'âniyyetü beyne'l-İfrâti ve't-Tefrit", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Bağdat 2004, sayı: 24/1, s. 1-36.

ne kadar ilerlemiş olsa da insanları mutlu etmemiş, aksine peş peşe meydana gelen savaşlardan kaynaklanan acılara, tükenişlere sebep olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sömürgeci devletler tırnaklarını zayıf ülkelerin bedenlerine geçirmeye, güçlü zayıfı ezmeye devam etmektedir. Bu da materyalist medeniyetlerin manevi değerlerden ne kadar yoksun olduğunu açıkça göstermektedir.

İslam ümmetine baktığımız zaman ise bir kısmının ihmalkârlık, sorumlulukları yerini getirmeme; bir kısmının da aşırılık akımına kapılarak sürüklendiğini görmekteyiz. Fakat Allah Teâlâ hikmeti gereğince İslam ümmetinin hayır üzere kalmasını dilediğinden kıyamet kopana kadar hak üzere olan bir topluluğun meydana gelmesine müsaade etmektedir. Bu değerli topluluk başlangıç yolunun tek olduğunu, onun da “Kur’an’a göre orta yol metodunu” izlemek olduğunu bilmektedir.

Bu hususu Kur’an perspektifinden anlayarak çözüme kavuşturma arzum buradan gelmektedir. Bu düşünce de neticede ortaya “*el-Vasatiyyetü'l-Kur’âniyyetü beyne'l-İfrât ve't-Tefrît*” adında bir araştırmanın ortaya çıkmasına vesile oldu. Böyle bir çalışma yaparak Kur’an’a göre orta yolda olmanın önemli yönlerini daha fazla tanımayı ve bu yönleri bakmayı amaçladım.

Araştırmamız bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında konuyu ele alma gerekçelerini anlattım. Birinci bölümde “el-vasatiyye” kelimesinin lügatte, Kur’an’da ve sünnette hangi anlamlara geldiğini; ikinci bölümde Kur’an’a göre vasat ümmetin ne olduğunu ve önemli özelliklerini; üçüncü bölümde vasat ümmet olmaya mani olan durumları; dördüncü bölümde de ifrat ve tefritin kusurlarını açıkladım. Son bölümde de araştırma sonucunda ulaşılmış olduğum önemli sonuçları sıraladım.

Allah Teâlâdan sevdiği ve razı olduğu şeyleri yazmayı nasip etmesini diliyor, “hamd âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur” diyerek niyazda bulunuyorum.

1. Vasatiyye Kelimesinin Anlamı

1.1. Vasatiyye Kelimesinin Lügat Anlamı

“وَسَطٌ” kelimesinde geçen sin harfi sözlükte bazen sakin, bazen fethalı olarak gelir. Bu nedenle okunuşu “vastun” ve “vasatun” şeklindedir. Sin harfi sakin olarak geldiği zaman “arasında” anlamında zarf olarak kullanılır, isim olmaz. Örneğin “Topluluğun arasında oturdum.” yani “aralarında

oturduğum” dediği zaman bu kelime kullanılır.² Sin harfi fethalı okunduğunda ise birbirine yakın birçok anlama gelir:

a- “عدل” anlamına gelir. Yani bir şeyi dengelemek, ortalamak, düzeltmek anlamındadır. “evsatuhû”, “vasatuhû”³ kelimeleri de bu anlamda kullanılmaktadır.

b- Bir şeyin iki tarafı arasında olan ve arasında bulunduğu şeyin parçası olduğunu ifade eden isim olarak gelir. Örneğin “جلست وَسَطَ الدارِ”, cümlesi “evin ortasına oturdum” anlamına gelir.⁴

c- “خير - en hayırlı”, “افضل - en üstün” anlamında sıfat olarak kullanılır. “evsatu’ş-şey” demek bir şeyin en üstünü, en hayırlısını anlamındadır. Örneğin “Meranın ortası iki yanından daha üstündür.” demek istendiğinde “مرعى وسط” yani daha hayırlıdır, üstündür denir.⁵

d- İyi ve kötü arasında olan şey anlamını ifade etmek için kullanılır. Örneğin “orta halli bir şey” denildiği zaman ne iyi ne kötü, ikisi arasında bir halde denilmek istenmiştir.⁶

“وسط” kelimesi aynı zamanda birçok mecaz anlama da gelmektedir.⁷ Örneğin “وسوطا” kelimesi “orta halli, mutavassıt” anlamına gelmektedir. “وسيطا” kelimesi “şerefli, asil” anlamlarına gelmektedir. Ve yine “وسيطا” kelimesi “iki hasım arasında ortada olan, tarafsız olan” anlamına gelmektedir. “التوسط” ise “insanlar arasında aracı olma” anlamındadır. “التوسيط” kelimesi “bir şeyi arada kılma” ve aynı zamanda “bir şeyi ikiye bölme” anlamına gelmektedir. “وسوط الشمس” ise “güneşin gökyüzünde ortada olması” anlamındadır. “واسطة القلادة” terkihi ise kolyenin ortasında bulunan mücevher anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime hangi şekilde gelirse gelsin, kelimenin aslî anlamının dışına çıkmamaktadır. O anlamlar da şunlardır: “doğru olmak, hayırlı olmak, yarım olmak, arada olmak, iki taraf arasında ortada bulunmak.” Araçlar bu kelimeyi kullandıkları zaman bu anlamlardan birini kastetmektedirler.

1.2. Vasatiyye Kelimesinin İstılâhî Anlamı

Bazı araştırmacılar “vasatiyye” kelimesini istılâhî olarak şu şekilde tanımlamaktadırlar: İki uç arasında denge, eşitlik; bir tarafın diğer taraf kar-

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, VII. 427.

³ Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1979, VI. 108.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII. 427.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII. 427.

⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-Melâyin, Beyrût 1979, III. 1167.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII. 430; el-Cevherî, *es-Sihâh*, III. 1167; Mecduddin el-Firûzâbâdî, *el-Kamûsi'l-Muht*, Beyrut 1987, s. 894; Ali Muhammed es-Sallâbi, *el-Vasatiyye fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 22.

şısında aşırı olmaması, ifrat ve tefrite kaçmamak, ne aşırı gitmek ne de ihmâl etmek. Velhasıl orta yolu tutmak; en faziletli, en doğru, en kaliteli, en mükemmel, ideale en yakın olandır.⁸ “Vasatiyye” kelimesine verilen ıstılâhî anlamlara baktığımızda bu anlamların -işaret ettiğimiz üzere- kelimeye verilen lügavî anlamlardan doğduğu ve onlarla örtüştüğü görülmektedir.

Buraya kadar zikredilmiş olan bilgilerden ortaya şu çıkmaktadır: “Vasatiyye” ne kadar çok olursa olsun tüm uçların bir araya geldiği birlik merkezini temsil ederken, maddî ve manevî açıdan “orta” bir tanedir. En ortadaki fikir dengeyi, itidali temsil etmesi nedeniyle her zaman uç fikirlerle karşılaşması mümkündür. Sürekli olarak tehlikelere maruz kalması muhtemel uçların aksine “orta”, etrafındakilerin gözetimi ve koruması altındadır.⁹ Biz burada vasat olmak gerektiğinden söz ederken insanın ibadetinde, işlerinde, gidişatında, ilminde, çalışmasında, ahlakında vasat olması gerektiğini kastetmiyoruz. Aksine biz insanın dürüstlükte, hayırlı işler yapmada, faziletli olmada, üstün vasıflı olmada en üst derecede olması gerektiğini söylüyoruz.¹⁰

1.3. Vasatiyye Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı

“Vasatun” kelimesi “vasatan, elvustâ, evsatu, evsatuhüm, vasatne” şeklinde farklı yapılarla Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Bakara Suresi'nde iki, Mâide, Kalem ve Âdiyât Surelerinde birer defa olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de toplam beş yerde geçmektedir. Bu ayetlerin çoğu Medenî bir kısmı da Mekkî'dir.¹¹

Zikri geçen kelimeler Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde yer almaktadır.

“vasatan”: “Böylelikle sizi dengeli, ölçülü (vasat) bir topluluk kıldık.”¹²

“elvustâ”: “Namazlara, hassaten orta (elvustâ) namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”¹³

“evsat”: “Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden (evsat) on fakire yedirmek.”¹⁴

⁸ Ahmed Ömer Hâşim, *Vasatiyyetü'l-İslâm*, Dâru'r-Raşid, Kâhire 1998, s. 7; Muhammed Sâlih Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, Matbaatu Dîvân, Bağdat 2006, s. 5.

⁹ Yusuf el-Karadâvî, *el-Hasâisu'l-Âmmeti li'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, s. 134; Sâlih Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, s. 7.

¹⁰ Hâşim, *Vasatiyyetü'l-İslâm*, s.7.

¹¹ Muhammed Fuât 'Abdübâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, y.y. 1945, s. 750.

¹² Bakara, 2/143.

¹³ Bakara, 2/238.

¹⁴ Mâide, 5/89.

“evsatuhüm”: “Onların en akl-ı selim sahibi olanı (evsatuhüm), “Ben size ‘Rabbinizi tespih etseydiniz ya! dememiş miydim?’ dedi.”¹⁵

“vasatne”: “Derken bir topluluğun ortasına (vasatne) dalanlara yemin ederim ki,”¹⁶

Bakara Suresi'nin 143. “Böylece sizi orta bir ümmet yaptık.” ayeti genel olarak: Allah sizi adaletli, dengeli, hayırlı bir topluluk kıldı anlamındadır. Allah Teâlâ'nın onları bu şekilde vasıflandırması onların din hususunda dengeli olmaları nedeniyledir. Çünkü onlar ne Hristiyanların aşırı gidenleri gibi aşırı gitmişler, ne de tam olarak yapmaları gereken dini vecibeleri hafife alan Yahudiler gibi dinlerini ihmal edip hafife almışlardır. Zira Müslümanlar âdil, dengeli, mutedil bir toplumdur. Hayırlı olmaları da bu manadadır. Çünkü insanların en hayırlısı demek onların en âdili demektir.¹⁷ Her şeyin hayırlı olanı vasat olanıdır. Aşırılık da, hafife alma da istenmeyen, hoşnut olunmayan bir durumdur.¹⁸ İstenilen şeyden daha fazlasını yapmak ifrat, daha azını yapmak ise tefrittir. İfratın ve tefritin her türlü doğru yoldan sapmadır. En hayırlı olan ise işin iki ucu arası olmak, ortada bulunmaktır.¹⁹ Bu nedenle Müslümanlar tam manada mutedil olan vasat bir topluluktur. Orta haricindeki uçların tümü tehlike altına girmişlerdir.²⁰

“Namazlara, hassaten orta (elvustâ) namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”²¹ ayetini hakkında müfessirlerin söylemiş olduğu sözler arasında bizi ilgilendiren, orta namazın hangi namaz olduğuyla alakalı söylenenlerden ziyade vasat kelimesine yüklenen anlamdır. Bu hususta İbn Âşûr ve bazı kimseler şu bilgileri nakleder: “elvustâ” sıfatı hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazıları vasat vasfına “hayırlı, faziletli, üstün” anlamı vermiştir. Bu nedenle bu yoruma göre bazı namazlar bazılarında daha faziletli olmaktadır. Bazı kimseler de buradaki sığata eşit iki taraf arasında yer alan “orta” anlamı vermeye çalışmıştır. Yani her açıdan iki namaz arasında bulunan namaz kastedilmiş olur.²² “elvustâ” kelimesinin bu tefsirine binaen; ister iki şey arasında ortada olma, ister daha hayırlı,

¹⁵ Kalem, 68/28.

¹⁶ Âdiyât, 100/5.

¹⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., II. 7.

¹⁸ Ebü'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, I. 154.

¹⁹ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., II. 4.

²⁰ Abdurrahman es-Sa'dî, *el-Kavâidü'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur'an*, Câmi'atü Muhammed b. Su'ûd, y.y. tsz., I. 157.

²¹ Bakara, 2/238.

²² Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru'l-Kütübü's-Şarkıyye, Tunus tsz., II. 467; Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, III. 622.

faziletli anlamları verilsin netice olarak bu kelime ile bu araştırmanın ekse-nini oluşturan vasatiyye konusu arasında bir ilişki olduğunu görmekteyiz.²³

“*Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden (evsat) on fakire yedirmek.*”²⁴ ayetine baktığımızda ayette geçen “min evsatihi” kısmını müfessirler “min a’delihi”²⁵ (düzgün olanından) şeklinde izah etmektedir. Bu cümle ayrıca şu iki şekilde de anlaşılmıştır:

Birinci yoruma göre: “min evsatihi” demek “min efdalîhi”²⁶ (iyi olanından verin) anlamındadır.

İkinci yoruma göre: “min evsatihi” demek “beyne’l-gilleti ve’l-kesrati” (yani azlık ve çokluk arasında) anlamındadır.²⁷

Taberî’ye göre bu iki yorumdan tercihe şayan olan “*azlıkta ve çoklukta ailenize ne yediriyorsanız onun orta hallisinden yedin*” yorumudur.²⁸

Buraya kadar zikredilmiş olan bilgilerden “evsat” kelimesine şu anlamlar verildiği anlaşılmaktadır: “en üstün, en güzel, az ve çok veya iyi ve kötü arasında olanı.”

“*Onların en akl-ı selim olanı (evsatuhüm), “Ben size Rabbinizi tesbih etseydiniz ya! dememiş miydim?” dedi.*”²⁹ ayetine baktığımızda ayette geçen (evsatuhüm)kelimesine yüklenen anlamlar hakkında müfessirlerin görüş birliği içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bu anlamlar da: “onlardan en âdil, en ideal, en akıllı, en üstün ve en hayırlı olan” anlamlarıdır.³⁰

“*Derken bir topluluğun ortasına (vasatne) dalanlara yemin ederim ki,*”³¹ ayetinde zikredilen (vasatne)kelimesine yüklenen anlam hususunda da müfessirlerin görüş birliği içerisinde oldukları görülmektedir. Şu anlamları verirler: “Bir yerin ortasında bulunmak; süvarileriyle bir topluluğun ortasına daldılar, süvarileriyle düşmanın ortasına daldılar, düşmanın ortasına, içine girdi veya habersizce düşman saflarının arasına girerek aralarında kargaşa ve anlaşmazlık çıkarırlar.”³²

²³ Fâiz er-Rabî, *Vasatiyyetü’l-İslâm fi Dav’i’l-Fıkhî’l-Hadârî*, Ürdün tsz., s. 12.

²⁴ Mâide, 5/89.

²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII. 16-17.

²⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II. 414.

²⁷ Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübü’l-Arabî, Kâhire 1987, VI. 276; Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Akâvil*, Dâru’t-Türäsü’l-Arabî, y.y. 1987, I. 640.

²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI. 16-17.

²⁹ Kalem, 68.

³⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXIX. 34; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’an*, XVIII. 244; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VIII. 338; Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsumî*, XVI. 590.

³¹ Âdiyât, 100/5.

³² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXX. 286; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX. 209; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’an*, XX. 160; Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsumî*, XVII. 237; Seyyid Kutub, *Fi Zilâlî’l-Kur’an*, Dâru’ş-Şürük, Beyrut 1398, VI. 3958; Sallâbî, *el-Vasatiyye fi’l-Kur’an*, 32-33.

1.4. Vasatiyye Kelimesinin Hadislerdeki Anlamı

“vasatiyye” kelimesinin anlamı ile alakalı bazı hadis-i şerifleri zikretmek faydalı olacaktır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti, Kur'an-ı Kerim'in şerhi ve açıklayıcısı konumundadır. Bu nedenle “vasatiyye” terimine net bir anlam elde edebilmek için nebevî sünnetin “vasatiyye” kelimesiyle alakasını açıklayacağız. Örnek olarak şu hadis-i şerifleri zikredebiliriz:

Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü Nuh'a (a.s.) nida edilir. Nuh (a.s.) da: “Emret Ya Rabbi, emrine amadeyim.” der. Allah Teâlâ da şöyle buyurur: “İnsanlara dini tebliğ ettin mi?”, Nuh (a.s.) cevaben: “Evet” der. Allah Teâlâ bu kez Nuh'un (a.s.) ümmetine döner: “Sizi dine çağırdı mı?” diye sorar. Onlarda bize bir uyarıcı gelmedi diye şahitlik ederler. Tekrar Nuh'a (a.s.) “Sana kim şahitlik edecek?” diye sorar. O da cevaben “Muhammed (s.a.s.) ve ümmeti” der. Bunun üzerine onlarda Nuh'un (a.s.) tebliğde bulunduğu dair şahitlik ederler.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) “Zikri yüce olan Allah şöyle buyurmaktadır.” diyerek şu ayet-i kerimeyi okur: “Böylece sizi, insanların üzerine şahit olmanız ve peygamberin de sizin üzerinize şahit olması için dengeli, ölçülü (vasat) bir ümmet kıldık.”³³ Buradaki “el-vasatu” kelimesi “el-‘adlû” (dengeli, ölçülü, âdil) anlamındadır.³⁴ Hadis-i şerifte kastedilen anlam oldukça açıktır. O da “el-vasatu” kelimesinin “el-‘adlû” anlamında tefsir edilmesidir. Zira ümmet-i Muhammed adaletle, dürüstlikle şahitlik etmiştir. Hak olan da budur. Yaptıkları şahitlik Hz. Nuh'a olan meyilleri, kendilerini ona yakın görmeleri nedeniyle değildir. Boş yere ve haksız bir şekilde de şahitlik etmemişlerdir. İşte adalet de budur. Çünkü zulümde zemmedilen, hoş karşılanmayan iki yön vardır. Adalet ise bu iki yönün ortasında bulunmaktadır.

Diğer bir örnek de şu hadis-i şeriftir: Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Üç şey vardır ki, onları yapan kimse imanın tadını almış olur. Allah'tan başka ilah olmadığına inanarak, tek olan Allah'a kulluk etmek; gönül rızasıyla malın zekâtını her sene düzenli olarak vermek; ne yaşlı, ne uyuzlu, ne hasta ve ne de çelimsiz ve sütsüz olanı (hayvanı zekât olarak) vermeyip, (zekâtı) malın orta hallisinden (min vasati emvâliküm) vermek. Çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü de verin diye emretmedi.”³⁵ Burada “vasat” kelimesiyle iyi koyunla kötü ve kusurlu olan arasındaki koyun kastedilmiştir.

³³ Bakara, 2/143.

³⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1991, V. 186.

³⁵ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü Ehâdisü's-Sahihâ*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1399, III. 38.

Yine örnek olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi şerifleri gösterilebilir: *"Cennette yüz derece vardır. Allah bunları Allah yolunda cihat edenler için hazırlamıştır. Her iki derece arası yer ile gök arası kadardır. Allah'tan cenneti dilediğinizde Firdevs'i isteyiniz. Çünkü o cennetin ortasıdır ve en yükseğidir."*³⁶ Burada "evsat" kelimesi İbn Hacer el-Askalâni'nin *Fethu'l-Bârî*'de de belirtmiş olduğu gibi en uygun, en üstün anlamındadır.³⁷

Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi de konumuzla ilgilidir: *"Ben, haklı da olsa tartışmaya girmekten kaçınan için cennetin kenarında; şakadan da olsa yalan söylemeye yanaşmayan için cennetin ortasında, huyunu güzelleştiren için de cennetin en yüksek, en güzel yerinde bir köşk verileceğine kefilim."*³⁸ Burada "vasat" kelimesi en aşağı olan ile en değerli olan arasında bulunan anlamındadır.

Ayrıca şu hadiste de (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: *"Bereket yemeğin ortasına iner. Siz yemeği yemeye kenarından başlayın, ortasından yemeyin."*³⁹ "vaset" kelimesinin buradaki anlamı örneğin bir dairenin merkezinde, ortasında bulunmayı ifade eder. Yani eşit kenarlar arasındaki birleşme noktası anlamındadır. Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: *"İmamı ortaya durdurunuz, safta bulunan boşlukları da doldurunuz."*⁴⁰ Yani imamı safın ortasına yerleştirin, böylelikle safın iki tarafı da imamın bulunduğu noktaya eşit uzaklıkta olmuş olur. Diğer bir hadiste de: *"(Bir mecliste) halkanın ortasına oturana Allah lanet eder."* buyrulmuştur.⁴¹ Yani halkanın kenarlarından uzak bir şekilde, halkanın ortasında diğerlerinden ayrı oturan anlamındadır.

2. İslam Ümmetinin Vasat Olması ve Vasat Ümmetin Önemli Özellikleri

2.1. İslam Ümmetinin Vasatîliği

Allah Teâlâ İslâm ümmetine, diğer ümmetlere örnek ve önder olması için onlarda bulunmayan birçok ayrıcalık vermiştir. Vasat olma sıfatı da İslâm ümmetinin en önemli vasfıdır ki bu vasfı kuşatan kendine has karakteristik özellikleri vardır. Diğer ümmetlerden daha hayırlı, daha dengeli, daha kolay, daha hikmetli, daha doğru, daha anlaşılır olması bu özelliklerle-

³⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, III. 226.

³⁷ İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991, VI. 16.

³⁸ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eşâs, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Hıms tsz., IV. 453.

³⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1408, IV. 229.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I. 182.

⁴¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V. 84.

rin başında gelir. Bu özelliklerden her birinin altına onun bireylerinden bir kısmı sıralanır.⁴²

Hevasına, şehvetine tabi olan kişilerin herhangi bir olumsuz iddiada bulunmalarına fırsat vermemek için bu özelliklerin belirlenip zikredilmesi önemli bir husustur. Çünkü “vasatiyye” zor elde edilen ve çok değerli bir mertebedir. Allah Teâlâ “*İşte bu Allah'ın bir lütfudur. Allah bu lütfu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.*”⁴³ ayet-i kerimesi ile bu ümmete büyük bir lütufta bulunmuştur. Hatta “*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.*”⁴⁴ ayetinde de buyrulduğu gibi bu ümmeti ümmetlerin en hayırlısı kılmıştır. Ayetin “*küntüm hayra ümmetin*” kısmı: “*insanların en hayırlısı olarak yaratıldınız veya insanların en hayırlısı olarak var edildiniz.*” anlamındadır.⁴⁵

Bu ümmetin hayırlı olmasının en bariz özelliği iyiliği emretmesi, kötülüğü engellemeye çalışması ve Allah Teâlâ'ya iman etmesidir. Bu özellikler hayırlı olma vasfına layık olması için bu ümmete ihsan edilmiş olan hayırların, lütufların tamamı değildir. Fakat bu üç vasıf diğerlerinin en önemlisi ve en değerlisidir. Çünkü hayırlı ümmet olma vasfını koruyabilme, devam ettirebilme ancak bu üç özelliğin korunabilmesine ve yerine getirilebilmesine bağlıdır. Eğer ümmet bu üç özelliği nesillerinden herhangi birinde kaybedecek olursa ümmetlerin en hayırlısı olmayı hak edemeyecektir.⁴⁶ Bu ümmetin hayırlı olması dininin mükemmel din olmasındandır. Bundan dolayı “dengeli, adil, doğru” olma vasfına layık görülmüştür: “*Böylece sizi, insanların üzerine şahit olmanız ve peygamberin de sizin üzerinize şahit olması için dengeli, ölçülü (vasat) bir ümmet kıldık.*”⁴⁷ “vasatan” kelimesi “’udûlen ” (dengeli, adil, doğru) anlamındadır.⁴⁸ Bu nedenle de bu ümmet şahitlik vasfı ile vasıflandırılmıştır. Unutulmamalıdır ki ancak din, akıl, ilim ve güzel ahlak bakımından herhangi bir eksikliği bulunmayan kişilerin şahitliği kabul edilir. Sıradan bir şahitlikte bile durum böyle olunca insanların tümüne şahitlik yapma hususunda durum nasıldır siz düşünün? Bundan dolayı Allah Teâlâ bu ümmeti zikredilmiş olan bu vasfın içermiş olduğu yüce anlamların hepsine sahip olan, ilim ve amel vasfıyla öne çıkan, hayırlı,

⁴² Sallâbi, *el-Vasatiyye fi'l-Kur'ân*, 67.

⁴³ Cuma, 62/4.

⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/110.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV. 44.

⁴⁶ Sallâbi, *el-Vasatiyye fi'l-Kur'ân*, s. 72.

⁴⁷ Bakara, 2/143.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI. 2.

adil, vasat bir ümmet kılmiştir.⁴⁹ İslam ümmeti, diğer ümmetlerin erişemediği bu değerli konuma boşuna veya tesadüfen ya da torpille ulaşmış değildir. Allah katında her şeyin belirlenmiş bir ölçüsü, konumu vardır. Allah dilediğini var eder, dilediğini seçer. Görüşlerini beyan eden, başkasına ölçü olan, başka ümmetlerin kendisine değil kendisinin başka ümmetlere hüccet olduğu ümmet, muhakkak ki insanlara şahit olmayı hak etmektedir. Şahitlik, ancak güvenilir insanların taşıyabileceği büyük bir sorumluluktur. Öyleyse şahitlik bir görevdir, bir sorumluluktur ve Rasulullah'ın (s.a.s) kendilerine şahitlik edeceği ve amellerini değerli kılacağı bu ümmet için büyük bir şereftir.⁵⁰ Bu ümmetin yapması gereken ise bu görevi üstlenmesi, kendisine bahşedilmiş olan şerefe layık olmak için rolünü belirlemesi, kendisine verilen şahitlik görevine Allah'ın istediği ve razı olduğu bir tarzda hakkın gerçekleşmesi, batılın yok olması için tam olarak hazır olmasıdır. Bunun için de önce kendisinden başlaması, daha sonra topluma geçmesi, bu işi yaparken de nübüvvet rehberliğini göz önünde bulundurması gerekir.⁵¹

İslam düşünürlerinin “vasatiyye” ile alakalı kitaplarından, araştırmalarından da açıkça anlaşılacağı üzere “Kur'an'ın istediği vasatlık” doğru, dürüst, dengeli, ortada, istikamet üzere olmaya odaklıdır.⁵² Bu ümmetin adaleti ve dürüstlüğü; gücünün, hâkimiyetinin, kudretinin zirvede olduğu ve -dileseydi- zulüm ve haksızlık yapabilecek güce sahip olduğu zamanlarda, düşmanlarını azameti karşısında hayrete ve dehşete düşürecek kadar yüce seviyeye ulaşmıştır. İşte bu durum İslam ümmeti düşmanlarının, bu ümmetin adaletini ve hoşgörüsünü takdir etmelerini, evlatlarından ve mensuplarından önce düşmanlarına adalet ve eşitlikle davrandığına şahitlik etmelerini sağlamıştır. Geçmiş zamanlarda söylenen şöyle bir söz vardır: “Fazilet, üstünlük düşmanların senin lehine şahitlik ettiğindedir.”⁵³

İslam ümmetinin hikmeti çok meşhurdur. Hikmet kelimesiyle sözde ve fiilde isabet etmiş olmak, her şeyi yerli yerine koymak anlamı kastedildiğinde, vasatiyyenin hikmet olmadan gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Ümmetin hikmeti sadece söze hasredilemez, aynı zamanda işleri yönetmesinde ve yerine getirmesinde de kendini gösterir. Öyle ki yumuşak davranılması gereken yerde yumuşak davranır, kılıç çekilecek yerde kılıç çeker.

⁴⁹ Nâsuruddîn Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Mısır 1388, I. 86; Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, s. 13.

⁵⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I. 86; Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, s. 13.

⁵¹ Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, s. 13.

⁵² Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'âni*, s. 13.

⁵³ Sir Thomas Walker Arnold, *ed-Da've ile'l-İslâm*, Mektebetü'n-Nehda, y.y. 1957, s. 116; Kissatü'l-Hadâra, XIII. 130-131.

İşte bu hikmetin ta kendisidir. Bu hikmeti ilmî delillerle öğrenmek isteyen kimse Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanlarla muamelesine bakması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ dünyada hiç kimseye vermediği kadar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hikmet vermiştir.⁵⁴

Ümmetin istikâmet üzere bulunuşu ifrat ve tefrite kaymamasıyla gerçekleşir. Bu onların emir ve nehiylerin hakikatinden vazgeçtikleri anlamına gelmemektedir. Aksine, sağa sola sapmadan tek yönde, dinin emrettiği istikamet üzerinde oldukları anlamına gelmektedir.⁵⁵ Bu vasat olmanın ta kendisidir. Vasatlık olmadan istikametten söz edilemeyeceği gibi istikamet olmadan da vasatlıktan söz edilemez. Bu nedenle en büyük keramet istikamet üzere olmaktır.⁵⁶

Ümmetin arada bulunması orta yolda olduğunun açık delilidir. Lakin burada arada bulunmayla somut olarak bir konum değil, İslam ümmetinin methedilmeye layık bir özelliğe sahip olduğunu ifade eden derin bir anlam kastedilmektedir. Allah Teâlâ her şeye vasatlığı takdir etmiştir. Öyle ki Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber olarak gönderilmiş olduğu yerin iklimi dahi ne çok sıcak ne de çok soğuk olmayıp orta hallidir. Coğrafi konum olarak da kuzey, güney, doğu ve batı arasında bir yere gönderilmiştir. Burası Afrika, Asya ve Avrupa'nın birleştiği bir noktadır. Suyolları arasında kara bağlantı noktasıdır.⁵⁷ Vasatlık iddiası kuru bir iddia değildir. Çünkü hakka, gerçeğe ulaşmak bu ümmetin hedefidir. Söz konusu vasatlık sadece akli bir vasatlık değil, aynı zamanda sahih kriterlere uygun, nakle dayanan bir vasatlıktır. Bu vasatlık felsefik, maddeci bir vasatlık değil; ahlâkı hassas bir kriter kabul eden, manevî ve ruhî bir yönü olan vasatlıktır.⁵⁸ İslam ümmeti din alanına giren konuların tümünde orta yolu tutar. Bunu peygamberlerin dini tebliği ederken ve şeriati tatbik ederken aşırı gitmekten veya önemsemez bir tavır sergilemekten kaçınıp orta yollu bir metot takip etmelerinden anlayabilmekteyiz. Düzendeki, uyumda, ilişki ve bağlantılarda, zaman ve mekânda da yine İslam ümmetinin orta yolu tuttuğunu müşahade etmekteyiz.⁵⁹

İslam ümmetinin mekândaki vasatlığı yer kürenin ortasında bulunması nedeniyle Mekke şehri olarak kendini göstermektedir. Bu durum Mekke'nin

⁵⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tefsîru'l-Kayyim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1398, s. 344.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kurân*, IX. 107.

⁵⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbu Medârici's-Sâlikîn*, Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1989, II. 29.

⁵⁷ Ömer Bahâuddîn el-Emîrî, *Vasatiyyetü'l-İslâm ve Ümmetühu fi Dav'i'l-Fikhi'l-Hadârî*, Katar 1960, s. 58.

⁵⁸ Atıyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'ânî*, s. 15.

⁵⁹ Sa'dî, *el-Kavâidü'l-Hisân*, I. 157; Kutubî, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, I. 131.

vahyin gönderildiği yer olarak seçilmesinin sebebidir. Mekke, yeryüzünün doğusunda da batısında da Müslümanların kiblesi ve vahyin indiği yer olup coğrafi konumu İslam davetinin yapılmasına uygun bir yerdir.

İslam ümmetinin vasatiliği kendini zaman hususunda da göstermektedir. Diğer risaletlere şahit ve doğrulayıcı olmak için gönderilmiş olan İslam ümmetinin dini, diğer dinler arasında her ne kadar sonuncu olsa da en uygun zamanda gönderilmesi hasebiyle semavî peygamberliklerin ortasında yer alır. İslam ümmetinin zamandaki vasatiliği ona, insanları saçmalıklardan, yanlış işlerden, sapkınlıklardan kurtarma ve düzeltme fırsatı sunmaktadır. Bu durum İslam dininin çağını ayrıcalıklı kılmış, böylelikle İslam ümmeti diğer din mensupları arasında yüce bir mevkiye, zirveye ulaşmıştır. İslam ümmetinin vasatiliği ona, insanlar arasında yayılmasına, benimsenmesine vesile olan bir yücelik, güvenilirlik kazandırmıştır. Öyle ki İslam ümmeti insanlığın yararına kanalize edilen yetenek ve maharetlerin çekim eksenini olmuştur. Bu durum İslam ümmetinin dünyada ve ahirette öncü ve örnek olmasının gerekçesidir.⁶⁰

2.2. Vasatîliğin Temel Özellikleri

Netice olarak, vasatiliğin heva ve hevesten uzak bir şekilde hakka ve hakikate ulaşmayı hedeflediği kanaatine varmaktayız. Öyle ki vasatilik selim akla itibar kazandırmıştır. Hatta vasatilikten sapmayı; fikirde tehlike, vizyonda hata ve zihinde kirlilik olarak görmüştür. Aşırılıklardan ve ihmalden uzak bir şekilde tüm alanlarda uyum ve insicamı hedeflemiştir. İfrat problemini tefrite kaçarak, tefrit problemini ifrata kaçarak çözmeye çalışmaz.⁶¹

Vasatiliğin, metot edinmiş olduğu bu sağlam prensipleri göz önünde bulundurduğumuzda birçok özelliğe sahip olduğunu görmekte birlikte en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kolaylaştırma, sıkıntıları kaldırma, zorlaştırmama.⁶²

1- Kolaylaştırma (et-Teysîr): Sözlükte yumuşaklık, itaat anlamlarına gelmektedir. “kolaylık” anlamına gelen “yüsr” kelimesi “zorluk” anlamına gelen “usr” kelimesinin zıttıdır.⁶³ İstilahi olarak da nefsi yormayan ve bedene ağır gelmeyen iş anlamındadır.⁶⁴ İnsanın büyük bir sıkıntı çekmeden veya tüm gücünü sarf etmeden yapmış olduğu şey anlamındadır.⁶⁵

⁶⁰ Atıyye, *el-Vasatıyye fi'l-Manzûri'l-Kur'ânî*, s. 16; Rabî, *Vasatıyyetü'l-İslâm*, 12-13.

⁶¹ Atıyye, *el-Vasatıyye fi'l-Manzûri'l-Kur'ânî*, s. 17.

⁶² Sallâbi, *el-Vasatıyye fi'l-Kur'ân*, 117-130.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V. 295.

⁶⁴ Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, III. 427.

⁶⁵ Muhammed Sâlih Abdullah b. Hamid, *Raf'u'l-Harac fiş-Şer'ia*, Dâru'l-İstikâme, y.y. 1412, s. 46.

“Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁶⁶, “Allah yükümlülüklerinizi hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf bir varlık olarak yaratılmıştır.”⁶⁷, “Allah sıkıntının ardından kolaylık ihsan eder.”⁶⁸, “Kim Allah’a karşı sorumluluklarını yerini getirir de itaatsizlikten sakınırsa Allah da ona işlerinde kolaylık ihsan eder.”⁶⁹, “Zorlukla beraber kolaylık da vardır. Kesinlikle zorlukla beraber kolaylık vardır.”⁷⁰, zikretmiş olduğumuz bu ayetlerden de açıkça anlaşılmaktadır ki dinin özelliklerinden olan kolaylaştırma ve hafifletme orta yol üzere olmayı, hak ve hakikate ulaşmayı sağlayacak en uygun yöntemlerdir.

Hz. Peygamber Efendimiz’in şu sözleri de bunun hadisinden delilleridir: “Din kolaylıktır. Kim dini zorlaştırırsa mağlup olur.”⁷¹, “Sizin din adına yapacağınız şeyin en hayırlısı kolay olanıdır! Sizin din adına yapacağınız şeyin en hayırlısı kolay olanıdır!”⁷², “Peygamber’e (s.a.s.) Allah için dinlerin hangisi daha hayırlıdır, diye soruldu. O da cevaben kolaylık ve müsamaha dini olan hanifliktir, buyurdu.”⁷³, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Muaz b. Cebel ve Hz. Ebu Musa el-Eş’ari’yi Yemen’e gönderdiği zaman “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁷⁴ buyrukları bunun örneklerindedir.

2- Sıkıntıları Giderme (Raf‘u’l-Harac): Harac kelimesi sözlükte darlık, sıkıntı anlamındadır.⁷⁵ Istilahta ise gerek maddi, gerekse manevi olarak bedende, nefiste ve malda aşırı bir şekilde sıkıntıya sebep olan şey anlamındadır.⁷⁶ Yine Kur’an-ı Kerim’de ve sünneti nebevide sıkıntıların giderilmesi ile alakalı birçok delil mevcuttur.

“Allah sizin için bir zorluk, sıkıntı dilemez.”⁷⁷, “Zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur.”⁷⁸, “Allah, din ile alakalı sizi sıkıntıya sokacak bir şey emretmedi.”⁷⁹, “Kör, topal ve hasta olanlara savaşa katılamamış olmaktan dolayı bir sorumluluk yoktur.”⁸⁰, “Allah’ın

⁶⁶ Bakara, 2/185.

⁶⁷ Nisa, 4/28.

⁶⁸ Talak, 65/7.

⁶⁹ Talak, 65/4.

⁷⁰ İnşirah, 94/5-6.

⁷¹ Buhâri, *Sahihu’l-Buhâri*, I. 116.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâmi Ahmed*, Dâru’l-Fikir, Beyrut 1994, IV. 18.

⁷³ Buhâri, *Sahihu’l-Buhâri*, I. 116.

⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, X. 541.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II. 233.

⁷⁶ Muhammed Sâlih, *Raf‘u’l-Harac*, s. 47.

⁷⁷ Mâide, 5/6.

⁷⁸ Tevbe, 9/91.

⁷⁹ Hac, 22/78.

⁸⁰ Nûr, 24/61.

kendisine emrettiği bir şeyi yapmış olmasından dolayı Peygamber'e bir güçlük (vebal, günah) yoktur."⁸¹

Âyet-i kerimeler bu ümmetten sıkıntılarının, güçlüklerin kaldırıldığını açıkça göstermektedir. Bu ümmetin dini ona bir zorluk, bir sıkıntı yüklememiştir. Bu durum İslam'da teşrinin en önemli prensiplerindedir. Allah Teâlâ bizi güç yetiremeyeceğimiz bir şeyle sorumlu tutmadı, ondan bir çıkış yolu göstermeden bize zor gelecek bir şeyle mükellef kılmadı.⁸²

Hz. Peygamber Efendimiz'in şu sözlerini de konun hadis-i şeriflerden delili olarak zikredebiliriz: "Ümmetime sıkıntı olmayacak olsaydı dişleri misvaklamayı emrederdim."⁸³, "Aslında ben namazı uzatmak isterim. Ancak ağlayan bir çocuk sesi duyunca, annesine zahmet olmasın diye namaz içinde bir kerahete göz yumarım."⁸⁴ "Rasûlullah'ın (s.a.v.) bir gece teravih namazı kılar, ashabdan gurup da ona tabi olur. Ertesi gece daha kalabalık bir cemaat meydana gelir. Üçüncü veya dördüncü gece cemaat tekrar toplanınca Rasûlullah onların yanına çıkmaz, sabah olunca da: "Yaptığımızı gördüm. Aslında beni sizin yanınıza çıkmaktan alıkoyan herhangi bir engel yoktu. Yalnız bu namazın size farz kılınmasından korktum -diğer bir rivayette de ona güç yetiremeyeceğinizden korktum."⁸⁵

3- Tekellüften Kaçınma: Tekellüf, kişinin gücünün ve kapasitesinin üstünde yük yüklenmesidir.⁸⁶ Güç yetirilemeyen durumlarda tekellüfün olmaması gerektiğine dair Kur'an'da ve sünnette birçok delil mevcuttur. Örnek olarak şu ayetler zikredilebilir: "Kişi ancak güç yetirebileceği şeyle sorumlu tutulur."⁸⁷, "Allah (c.c.) ancak kişiyi güç yetirebileceği ölçüde sorumlu tutar."⁸⁸, "Ey Rabbimiz! Unutursak, yanılırsak bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin ağır sorumluluk gibi bir sorumlulukla bizi mükellef kılma."⁸⁹, "Biz insanı ancak güç yetirebileceği şeyle sorumlu tutarız."⁹⁰, "Allah bir kimseyi ancak verdiği imkânlar ölçüsünde sorumlu tutar."⁹¹ Zikretmiş olduğumuz bu ayetler sorumluluğun kişinin gücüne, kapasitesine göre olduğunu gösteren ayetlerdir. Dini hükümlerin yerine geti-

⁸¹ Ahzâb, 33/38.

⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII. 207.

⁸³ Yahya b. Şerif en-Nevevî, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, el-Matba'atü'l-Mısriyye, Mısır 1929, III. 143.

⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I. 209.

⁸⁵ Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, VI. 41-42.

⁸⁶ Muhammed Sâlih, *Raf'u'l-Harac*, s. 69.

⁸⁷ Bakara, 2/233.

⁸⁸ Bakara, 2/286.

⁸⁹ Bakara, 2/286.

⁹⁰ En'âm, 6/152; A'raf, 7/42.

⁹¹ Talâk, 65/7.

rilmesinde güç yetirebilmenin şart olması orada zorlukların ve sıkıntıların değil kolaylıkların olduğunun göstergesidir.

Tekellüften uzak durmanın gerekliliğine dair hadisten deliller ise şunlardır: Hz. Peygamber'e (s.a.s.), Muaz'ın (r.a.) namazı uzattığı ve insanlara bunun zor geldiği ile alakalı bilgi ulaştığı zaman şöyle buyurmuştur: “*Ey Muaz fitne mi çıkarmak istersin? Alâ, Leyl, Duhâ gibi surelerden okusana.*”⁹² Yine bir gün Hz. Peygamber'e (a.s.) adamın biri gelir, sabah namazını imamın çok uzatması nedeniyle zorlandığını, bu sebeple de sabah namazında cemaate katılmadığını söyleyerek şikâyette bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) o güne kadar görülmemiş bir öfkeyle şöyle der: “*Bazılarınız nefret ettiriyorsunuz. Halka imamlık eden namazı kısa tutsun. Çünkü arkasında yaşlı, güçsüz ve ihtiyaç sahibi kimseler olabilir.*”⁹³ Hz. Peygamber (s.a.s.) mescide girince iki direk arasına gerilmiş bir ip görür. “*Bu da ne?*” diye sorar. Bu, Zeynep'in (r.a) ipidir, namaz kılarken uykusu gelince, takati kalmayınca bu ipten tutunur. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunun üzerine: “*Çözün ipi. Gücünüz yerinde olunca namaz kılın, uykunuz gelince de yatın.*” diye buyurur.⁹⁴ ‘Ukbe b. Âmir’in kız kardeşi Ka’be’ye yürüyerek gideceğine dair adakta bulunur. ‘Ukbe bu durumu Hz. Peygambere haber verince “*Allah'ın o kadının yürüyerek Ka’be’ye gitmesine ihtiyacı yoktur. Söyleyin ona binite binsin ve Ka’be’ye öylece gitsin.*”⁹⁵ buyurmuştur. Konunun örneklerinden biri de Hz. Aişe'den (r.a.) gelen şu rivayettir: “*Rasûlullah ahabına yapabilecekleri şeyleri emrettiğinde, ashâb: ‘Ya Rasûlallah, biz senin gibi değiliz; Allah senin olmuş ve olacak günahlarını bağışlamıştır (bizim daha çok ibadet etmemiz gerekir)’ derlerdi de, Rasûlullah kızar ve hatta kızdığı yüzünden belli olurdu. Sonra da şöyle buyururdu: “Sizin Allah'tan en çok korkmanız ve Allah'ı en çok bileniniz benim.”*”⁹⁶

Sahabe (r.a) da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ de takip etmiş olduğu kolaylaştırma, sıkıntıları giderme, kapasitenin üstünde sorumluluk yüklememe gibi prensipleri çok iyi anlamıştır. Onlar ki vahye şahit olmuş, Rasulün kelamını dinlemiş, fiillerine şahit olmuş, emrettiklerini yapmış, yasakladıklarından kaçınmış, onun tutumunu metot olarak benimsemiş, uygulamalarına tabi olmuş seçkin bir topluluktur. Saf, temiz İslam'ın yaşanması hususunda onların fiilleri, sözleri takip edilecek uygulamalı birer

⁹² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IV. 181-182.

⁹³ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IV. 181-182.

⁹⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, II. 60.

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, Mektebetü'l-Halavânî, y.y. 1932, XI. 544-546.

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 88-89.

örnektir. İslam'ın ilk döneminde uygulamalardaki kolaylığın hangi boyutta olduğunu sahabeden aktarılan şu örneklerde görmekteyiz. Abdullah b. Mesud'dan (r.a.) ashabın metodunu anlatan şu söz rivayet edilmektedir: “Kim bir yol tutacaksa ölmüş olanların yoluna tabi olsun. Çünkü hayatta olanın fitnesinden hiçbir zaman emin olunmaz. İşte Muhammed'in (s.a.s.) ashabi. Onlar ümmetin kalbi en temiz, ilmi en derin, yapmacılıktan en uzak kimseleridir. Allah onları Rasûlü'ne arkadaş olsunlar ve dinini ikame etsinler diye seçmiştir. Öyleyse onların değerlerini bilin ve onların yoluna uyun. Zira onlar dosdoğru bir yol üzeredirler.”⁹⁷

Ve yine kendisinden şu söz nakledilmektedir: “Aşırılığa kaçmaktan sakının, didik didik etmekten sakının, eskiye yapışın.”⁹⁸ Enes b. Mâlik'ten de şu hadis rivayet edilmektedir: Ömer (r.a.) ile birlikteydik. Onun şöyle dediğini işittim: “Zorlaştırmaktan, sorumluluktan fazlasını yüklenmekten men edildik.”⁹⁹

İşte Hz. Peygamber'in ashabi ve işte onların kolaylaştırma, zorlukları giderme, sorumluluktan fazlasını yüklemekten kaçınma, aşırılıkla ve şiddetle mücadele metotları. Bu nedenle onlar dosdoğru yol, gerçek bir hidayet üzerindediler.

Tabiün da hem ilim bakımından, hem amel bakımından Hz. Peygamber'in ve sahabesinin metodunu takip ettiler. Onlar da hem teoriye, hem de pratikte kolaylaştırma, sıkıntıları giderme, tekellüften kaçınma metodunu uygulamışlardır. İmam eş-Şa'bî'nin şu sözü bunu göstermektedir: “İki şeyden birini tercih etme hususunda kararsız kaldığın zaman, o iki şeyden kolay olan hakka yakın olandır.”¹⁰⁰ İmam Ma'mer el-Basrî ve Süfyân es-Sevrî (r.a) da bu konuda şunu söyler: “İlim, herkes zora tabi olmayı söylerken güvenilir bir âlimden işitilen ruhsata tabi olmayı gerektirir.”¹⁰¹ İmam en-Nahaî de şöyle der: “İki durumdan hangisinin Allah'ın rızasına daha uygun olduğu hususunda kararsız kalırsan, kolay olanın Allah'ın rızasına daha uygun olduğunu bil.”¹⁰² Söylenen bu sözleri düşünen bir insan, birçok Müslümanın ve aşırı gidenlerin uygulamalarında bu sözlerin geçerliliğini yitirmiş olduğunu fark edecektir. Bu konuda nasıl davranılması gerektiği, işin hakikatinin ne olduğu kendilerine sorulacak olsa söylenmesi gerekeni,

⁹⁷ İbn Teymiyye el-Harrâni, *Menhecü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, y.y. 1406, I. 166.

⁹⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1991, s. 270.

⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-Lehfân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., I. 159.

¹⁰⁰ Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, III. 427.

¹⁰¹ Ebû Yusuf Ömer b. Abdilber, *Câmi'u'l-'İlm ve Fadluhû*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., s. 285.

¹⁰² Muhammed Sâlih, *Raf'u'l-Harac fi's-Şerî'a*, s. 92.

hakikati birçok delille birlikte söylerler. Ancak uygulamalarına, yaşantılarına, yöntemlerine bakıldığında ifrattan, aşırılıktan ve sıkıntıdan başka bir şey görülmemektedir.

Bizim kolaylaştırma, zorlukları giderme söylemimiz konuyla ilgili delilleri kullanarak yapılması gerekli olan şeylerin basite alındığı, önemsenmediği, ihmal edildiği gibi algılanmamalıdır. Vasatiyye çoğu insanın sandığı gibi bazı hususları ilgilendiren bir yöntem değil, ifrat ve tefrit arasında kusursuz bir yöntemdir. Öyleki insanları her sözde, eylemde ve durumda doğru yola çağıran, her alanı kuşatan bir yöntemdir. Kolaylaştırma olmadan vasatiliğin hakikatini kavramak mümkün olmayacak ve bu kavram içi boş, var oluş gayesinden uzak, realitede karşılığı olmayan bir kavram olarak karşımızda duracaktır. Böylece din en önemli özelliği olan kolaylık, rahatlık ve genişlik dini olma özelliğini kaybedecektir.

3. Vasatîliğin Önündeki Engeller

Buraya kadar anlatmış olduklarımızdan kesin olarak ortaya çıkmaktadır ki İslam her şeyde orta yolu tutma metodudur. Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.) da bu metodu “es-sıratu'l-müstegîm” yani “dosdoğru yol” olarak isimlendirmiştir. İslam ümmeti sahip olduğu bu metod ile ifrata ve tefrite düşmekten kurtulamayan diğer din mensupları karşısında ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Ancak bu metodun önünde bazı engeller, zıtlıklar ve zorluklar mevcuttur. Bu zorlukların başında da şu iki husus zikredebilir: “ifrat ve tefrit” veya diğer bir isimlendirmeye “aşırılık ve ihmalkârlık”. Bu bölümde vasatiliğin zıttı olan vasatiliğin önündeki engellerden bahsedeceğiz. Vasatiliğin zıttının ele alınmasıyla vasatilik bizim için en net şekliyle -Allah'ın dilediği gibi- ortaya çıkacaktır.

3.1. İfrat veya Gulûv:

İfrat kelimesi sözlükte ilerlemek, sınırı aşmak anlamındadır. Bir adam haddini aştığı zaman onun için “efrata'r-racülü fi'l-emri” denir. “Ölçüyü kaçırma.” deneceği zaman da “iyyâke ve'l-ferta” denir. İşte ölçü budur. Çünkü o sınırını aşacak olursa ölçüsünü kaçırmış, o şeyi rotasından çıkarmış olur.¹⁰³ Ve yine ifrat kelimesinin acele etmek, ileri gitmek gibi anlamları vardır. Bir şeyde ifrata kaçtı demek; aşırı gitti, ileri gitti demektir. Sınırını aşmış her şeye de “müfrit” denir.¹⁰⁴

¹⁰³ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, IV. 490; Cevherî, *es-Sihâh*, III. 1148.

¹⁰⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, VII. 369

Bu lafız Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir: “(Bunun üzerine Musa ve Harun) Rabbimiz doğrusu biz, onun (Firavun'un) bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz.”¹⁰⁵ Yani biz onun iyice aşırı gitmesinden, zorbalaşmasından, sınırı aşmasından çekiniyoruz anlamındadır. Biri konuştuğu zaman aşırı giderse, haddini aşarsa onun için “efrata fi kavlihi” denir.¹⁰⁶

“Gulüv” kelimesi ise sözlükte bir şahsı gerek överken fazlaca övme, gerek yererken müstahak olmadığı bir şekilde aşırı yerme durumlarında kullanılan bir kelime olup “sınırın aşılması” anlamındadır. Veya bir şeyde mübalağa yapmak, sınırı aşarak aşırı gitmek anlamındadır.¹⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Ey Ehl-i Kitap! Dininiz ve inanç sisteminizde haddi aşmayın.”¹⁰⁸ ve “De ki: Ey Kitap Ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.”¹⁰⁹ Birinci ayet-i kerimede Allah Teâlâ Ehl-i Kitab'ı, Hz. İsa'yı Allah (c.c.) ile birlikte ilah olarak kabul etmeleri nedeniyle inanç konusunda aşırı gitmekten nehyetmektedir. Hatta o derecede ileri gitmişlerdir ki hahamlarına ve rahiplerine her söylediklerinde masum oldukları ve günahlardan korunmuş oldukları iddiasında bulunmuşlardır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını rab olarak kabul ettiler.”¹¹⁰ İkinci ayet-i kerimede de Allah Teâlâ, söyledikleri sözleri dinin bir parçası olarak kabul ederek aşırı gitmiş olmaları nedeniyle Ehl-i Kitab'ı bu tutumdan men etmektedir. Hristiyanların İsa (a.s.) hakkında doğruyu bırakıp batıla sapmaları, haddi aşmaları onu Allah veya Allah'ın oğlu olarak kabul etmiş olmalarıdır.¹¹¹ Birçok topluluk arasında itikadî konularda, sözlerde ve uygulamalarda insanların en aşırı gideni Hristiyanlardır. Bu sebeple Allah Teâlâ onları aşırılıktan nehyetmiştir.¹¹²

Burada ortaya, “ifrat” ve “gulüv” kelimeleriyle “istenilen miktarı, ölçüyü aşmak” anlamının kastedildiği sonucu çıkmaktadır. Bu kavram ileride açıklayacağımız “tefrit” kavramının da zıttıdır. “ifrat” ve “gulüv” kelimeleri, sınırı aşma hususunda biri diğerini destekleyen iki kelimedir. Bu iki kelime

¹⁰⁵ Taha, 20/45.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI. 170.

¹⁰⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, IV. 387; Cevherî, *es-Sihâh*, VI. 2448.

¹⁰⁸ Nisa, 4/171.

¹⁰⁹ Mâide, 5/77.

¹¹⁰ Tevbe, 9/31.

¹¹¹ Ebü'l-Fidâ b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Mektebetü Dâru'l-Fayhâi, Dimeşk tsz., I. 589.

¹¹² İbn Teymiyye el-Harrâni, *İktidâ'u's-Sırâti'l-Müstekîm*, Matâbi'u'l-'Übeykân, y.y. 1404, I. 289.

kullanıldığı bağlama göre biri diğerinden daha uygun, daha anlamlı olabilir. Bir kimse kendi sınırlarını zorluyorsa orada “gulüv” kelimesi daha uygun olur, bir kimse cezalandırdığı birini müstahak olduğundan daha fazlası ile cezalandırıyorsa orada “ifrat” kelimesinin kullanılması daha uygun olur. Burada bilinmesi, dikkat edilmesi gerekli olan husus “ifratta” da “gulüvda” da vasatilikten, orta yoldan uzaklaşmanın söz konusu olmasıdır. Eğer bir yerde “ifrat” veya “gulüv” (aşırılık) söz konusu ise orada “vasatilik”ten (orta yolu tutmaktan) söz etmek mümkün değildir.

“gulüv”ü (aşırılık) yasaklayan birçok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Örneğin bir hadislerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Din ile ilgili hususlarda aşırılıktan sakının! Sizden önceki toplulukların helakine sebep olan şey onların dini meselelerde aşırı gitmeleri, haddi aşmalarıdır.*”¹¹³ Başka bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.) üç defa şöyle buyurmuştur: “*Aşırı gidenler helak oldu.*”¹¹⁴ Buradaki “el-mütenettün” kelimesi derine dalanlar, aşırı gidenler, sınırı aşanlar anlamındadır.¹¹⁵

Allah Teâlâ'nın kullarına helal kıldığı süs eşyalarını, yiyecekleri haram kılarak aşırılığa kaçanlara Kur'an-ı Kerim şu şekilde karşı çıkmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram kılarak aşırı gitmeyin. Allah aşırı gidenleri sevmez. Allah'ın size rızık olarak vermiş olduğu helal ve hoş yiyeceklerden yiyin. İnanıp güvendiğiniz Allah'ın emir ve yasaklarına itaatsizlikten sakının.*”¹¹⁶

Bu iki ayet müminlere, helal ve hoş nimetlerden istifade etme metotunun hakikatini ve bazı dinlerde mevcut olan ifrat ve gulüv ile mücadele etme hususunda İslâmî yöntemin ne olduğunu göstermektedir. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) dini konularda ifrat ve gulüv sayılabilecek eğilimlere karşı çıkmış; dini konularda aşırı gitme ve züht hayatını abartma nedeniyle İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olan mutedillikten uzaklaşmış olanları ikaz etmiştir.

Bir rivayette şöyle bir hâdise zikredilir: “Allah Rasulü'nün ashabından bir grup bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşlerinin yanına gelir ve kimse-nin görmediği zamanlarda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yapmış olduğu ibadetleri öğrenmek için sorular sorarlar. İçlerinden biri Hz. Peygamber'in

¹¹³ İbn Mâce Muhammed b. Yezid el-Kâzvinî, *Sünenü İbni Mâce*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz., II. 1008.

¹¹⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, Dâru İhyâit-Turâsü'l-Arabi, Beyrut tsz., IV. 2055.

¹¹⁵ Nevevî, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVI. 220.

¹¹⁶ Mâide, 5/87-88.

yapmış olduğu ibadetleri azımsar bir tavır sergileyerek şöyle der: “Ben bundan sonra geceleri sabaha kadar namaz kılacağım.”, diğeri de: “Ben her zaman oruç tutacağım ve orucu terk etmeyeceğim.”, üçüncüsü de “Ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım, hiç evlenmeyeceğim.” der. Bu sözler Allah Rasulü’ne ulaşınca Hz. Peygamber onlara şöyle der: “Allah’a yemin ederim ki, ben aramızda Allah’tan en çok korkan ve O’na en bağlı olanım. Bununla beraber benim oruç tuttuğum da olur, tutmadığım günler de olur. Namazımı da kılarım, uykumu da uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Her kim benim bu sünnetimden (hayat tarzımdan) yüz çevirirse, o benden değildir.”¹¹⁷ Hz. Peygamber’in sünneti, Hz. Peygamber’in din algısını ve uygulamadaki metodunu, Rabbine, kendine, ailesine ve çevresindeki insanlara karşı tutum ve davranışları denge ve ölçü içerisinde, her hak sahibine hakkını verme şeklini ifade eder.

3.2. Tefrît veya Cüfâ’

Tefrit kelimesi sözlükte ihmal etme, kısıtlama, bırakma, boşa geçirme gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁸ Peygamber’in (s.a.s.) şu sözleri de bu anlamdadır: “Şüphesiz ki, uykuda tefrit (kasıtlı bir ihmal, tembellik ve gevşeklik) yoktur.”¹¹⁹ Ali’in (r.a) sözü de bu minvaldedir: “Cahil kimse müfrittir.” “müfrit” kelimesi, bir işte müsrif olan, aşırı kaçan anlamındadır. “müferrit” kelimesi ise bir işte ihmalkâr davranan anlamındadır. “tefrit” kelimesi de bu anlamdadır.¹²⁰

Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de de birçok yerde geçmektedir. Örneğin “Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar hüsrana uğramışlardır. Kıyamet ansızın onların başına geldiği zaman “dünyada işlediğimiz kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize!” derler, sırtlarında da günahlarını taşırlar. Dikkat edin, taşıdıkları ne kötüdür.”¹²¹ Yani: “Orayı değerlendiremediğimizden, boşa geçirdiğimizden dolayı ne kadar da pişmanız.” derler.¹²² “Sonunda, sizden birine ölüm geldiği vakit, gönderdiğimiz melekler onun ruhunu alır ve onlar görevlerinde noksanlık etmezler.”¹²³ Yani geri durmazlar, emri yerine getirirler anlamındadır.¹²⁴ “Daha önce Yusuf’a yaptığımız kötülük ortada.”¹²⁵ Yani

¹¹⁷ Buhâri, *Sahîhu’l-Buhârî*, VI. 142.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII. 369.

¹¹⁹ Müslim, *Sahîhi Müslim*, I. 473.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII. 369.

¹²¹ Enâm, 6/31.

¹²² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII. 178.

¹²³ Enâm, 6/61.

¹²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIII. 35.

¹²⁵ Yusuf, 12/80.

Yusuf'a karşı yaptığınız ihmalkârlık, haksızlık ortada anlamındadır.¹²⁶ “Onlara olsa olsa ateş vardır! Hem de oraya gireceklerin başında olacaklardır.”¹²⁷ Yani ziyana uğramış, unutulmuşlardır.¹²⁸ “Heva ve heveslerine tabi olan, işi gücü azgınlık, aşırılık olan kişilere tabi olma.”¹²⁹ Yani işi, gücü aşırılık olan, boş işle uğraşan.¹³⁰ “Kişinin: Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim (diyeceği günden sakının)!”¹³¹ Yani “dünyada Allah'ın emirlerine tabi olmada ihmalkâr davrandım, vakti boşa geçirdim” anlamındadır.¹³²

Yapmış olduğumuz bu izahlardan sonra “tefrit” kelimesinin, aralarında ki basit farklılıklarla birlikte şu anlamlara geldiği ortaya çıkmaktadır: boşa geçirmek, ihmal etmek, bırakmak, terk etmek. Bu anlamların hepsi ifrat ve gulüb kelimelerinin zıt anlamlarını taşımaktadır.

“Cüfâ” kelimesi de sözlükte bir şeyin başka bir şeyden uzaklaşması anlamına gelmektedir. Bir şey devam etmediği zaman “cefâ anhü” denir. “Cüfâ” kelimesi “birr” (doğruluk, nezaket, iyilik) kelimesinin zıttıdır. Selin alıp götürdüğü, bir şeyin bir yerde devam etmemesi -örneğin atın eyerinin sırtından alınması ya da kişinin yanını yataktan kaldırması- gibi durumlarda bu kelime kullanılır.¹³³ Hadis-i şerifte şöyle geçmektedir: “Kur'anı okuyun, ondan uzaklaşmayın”.¹³⁴ Yani onu gözetin, ondan uzak durmayın anlamına gelmektedir.¹³⁵ “Fakat köpük atılır gider insanlara faydası olan ise yerde kalır!”¹³⁶ ayetinde yer onu emer, kurutur anlamında “Cefâl-vâdî” de vadi kurudu anlamındadır.¹³⁷ “Onların yanları yataklardan uzaklaşır.”¹³⁸ ayeti ise Allah'tan korktukları onun rızasını istedikleri için namazla, kıyamla, ibadetle meşgul olurlar, yatmazlar anlamındadır.¹³⁹

Anlatmış olduğumuz şeylerden ortaya çıkmaktadır ki “cufâ” kelimesi uzaklaşma, ayrılma, terk etme anlamına gelmektedir. Alışıla gelenin aksine sonradan meydana geleni ifade eder. Bu kelime daha çok kendisinden yasaklanan şeyleri ifade etmek için kullanılır. Birleştirmenin, tutmanın aksine

¹²⁶ Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, IX. 3579.

¹²⁷ Nahl, 16/62.

¹²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV. 177.

¹²⁹ Kehf, 18/28.

¹³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV. 236.

¹³¹ Zümer, 39/56.

¹³² Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XIV. 5146.

¹³³ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, I. 465.

¹³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, II. 371, 440.

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I. 49.

¹³⁶ Ra'd, 13/17.

¹³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII. 137.

¹³⁸ Secde, 32/16.

¹³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI. 99-102.

cufâ' uzaklaşmayı, terk etmeyi ifade eder. "ifrat" ve "gulûv" kelimelerinin zıt anlamlısıdır. İster gulûv, ister cufâ, ister ifrat, ister tefrit olsun bunların hepsi orta yolda olmaya mani olan şeylerdir. Gulûv, nasıl ki bir şeyi yapmada aşırılığı ifade ediyorsa, cufâ' da bir şeyi terk etmede, yapmama da aşırılığı ifade etmektedir. Nasıl ki bir şeyi yapma hususunda aşırılık zemmedilmiş, uygun görülmemişse, yapılması gereken bir şeyi yapmama, onu ihmal etme de aşırılık olarak değerlendirilerek zemmedilmiş, uygun görülmemiştir. Orta yolda olmak ise gulûv ve cufâ, ifrat ve tefrit karşısında tasvip ve teşvik edilmiştir. Bu nedenle doğru yolda olmak anlamına gelen vasatîlik, gulûv ve cufâ' veya ifrat ve tefrit arasında olan övgüye değer bir durumdur.

4. İfratın Zararları ve En Önemli Şekilleri

Buraya kadar söylenenlerden şöyle bir sonuca varmaktayız: Vasatiyye dediğimiz şey iki zıt durum olan ifrat ve tefrit arasında bulunma halidir. Tefrit konusunu ele almadan önce önemine ve gündelik hayat ile olan ilişkisinin yoğunluğuna binaen daha çok ifrat, ifratın zararları ve hayattaki yansımaları üzerinde duracağız.

4.1. İfratın Zararları

İfratı yasaklayan ve şiddetli bir şekilde ondan uzak durulması gerektiğini ifade eden birçok şer'î delil vardır. Bu delillerde sadece ifratın haramlığına değinilmemekte aynı zamanda ifrat nedeniyle kişinin kendisinin, ailesinin ve toplumun da büyük sıkıntılar çekeceğine değinilmektedir. İfratın zararları oldukça fazla olmakla birlikte en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁴⁰

4.1.1. İfratın İtici ve Sevimsiz Olması

Normal bir insanın tabiatı fitratında var olan hafifletmeye, kolaylaştırmaya meyyaldir. Bu nedenle bazı insanlar ifrata tahammül etse de çoğu insan ifrata, aşırılığa tahammül edemez. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in orta yola çağırıldığını; bunun tersi ve buna engel olan durumları da yasakladığını görmekteyiz.

Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.) çoğu zaman ashabına orta yolu tutmalarını, aşırılıklardan da uzak durmalarını salık vermiştir. Öyle ki aşırı gidilmemesi gereken bir yerde aşırı gitmeleri, gevşeklik gösterilmemesi gere-

¹⁴⁰ Yusuf el-Karadâvî, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye beyne't-Tetarrufi ve'l-Cumûd*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1985, s. 31-32; Sallâbi, *el-Vasatiyye fi'l-Kur'ân*, 48-51.

ken yerde gevşeklik göstermeleri nedeniyle zaman zaman ashabına kızdığı da olmuştur. Bir defasında namazı uzatması nedeniyle ashabtan birinin Hz. Peygamber'e Muaz b. Cebel'i şikâyet etmesi üzerine Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'e kızmış ve ona şöyle demiştir: “*Ey Muaz fitne mi çıkarmak ister-sin? Alâ, Leyl, Duhâ gibi surelerden okusana.*”¹⁴¹ Yine benzer bir durumda insanların şikâyetçi olduğu bir kişiye o güne kadar hiç kızmadığı bir şekilde kızarak şöyle demiştir: “*Bazılarımız nefret ettiriyorsunuz. Halka imamlık eden kısa tutsun. Çünkü arkasında yaşlı, güçsüz ve ihtiyaç sahibi kimseler vardır.*”¹⁴² Hz. Peygamber (s.a.s.) Muaz b. Cebel ve Ebû Musa el-Eş'arî'yi Yemen'e gönderdiği zaman da onlara zorlaştırmalarını değil kolaylaştırmalarını, nefret ettirmelerini değil sevdirmelerini tavsiye etmiştir.¹⁴³

Sahabe (r.a.) da mürebbi olan Nebinin tavsiyelerine kulak vermiş ve insanlara kolaylaştırmış, zorlaştırmamışlar; sevdirmiş, nefret ettirmemişlerdir. Ashab bu hassasiyeti sadece namaz ve ibadetlerde değil, dinî ve dünyevî alana dâhil olan tüm konularda da göstermiştir.

4.1.2. İfratın Kısa Ömürlü Olması

İfrat veya gulûv kısa ömürlüdür, uzun süre devam ettirilemez. Çünkü insanın tabiatı bıkmaya meyyaldir. Gücünün belli bir sınırı vardır. Bir gün yapacağı şeylerde aşırı gidecek, gücünün sınırlarını zorlayacak olsa ruhu çabucak o işten usanır, nefesine ağır gelir, yorulur. Daha sonra da o işten bıkar ve çok azını yapar hale gelir. Veya takip etmiş olduğu metodun dışında başka metotlar edinmeye başlar. Sonrasında da ifrattan tefrite kayar. Nihayetinde aşırı tutum sergilediği şeyleri tamamen terk eder. Bunun birçok örneği vardır. Daha önceki tutumlarında, davranışlarında tavizsiz, katı, aşırı olarak bilinen birçok insanın daha sonra farklı bir eğilime sahip olduğu müşahede edilmektedir. Yaptıklarında, söylediklerinde taviz vermeyen, aşırıya kaçan insanların zamanla uygulamaya çalıştığı davranışları ve fikirleri ihmal ettiğine, tamamen terk ettiğine ve onlardan bıkararak topukları üzerinde geri döndüğüne şahit olunmaktadır.

Buna göre az da olsa sürekli yapılan iş, Allah'a daha hoş gelmektedir. Hadis-i şerifte de bu hususa işaret vardır. “*Yapılan işlerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır.*”¹⁴⁴ Dini emirler karşısında mükellef olanlar için yapılmış olan okumuş olduğum nebevî nasihatlerin en güzeli adil, mutedil,

¹⁴¹ Nevevî, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV. 181-182.

¹⁴² Nevevî, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV. 181-182.

¹⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X. 541.

¹⁴⁴ Şeyhân (Buhârî ve Müslim), Ebû Dâvûd ve Nesâî Hz. Âişe (r.a.)'dan rivayet etmişlerdir.

kolaylaştırıcı, hafifletici olmaya yönelik nasihatlerdir. İnsanlar dinin kendilerine emrettiğinden çok daha fazlasını yapmaya, dine galebe gelmeye çalışırsa kendileri mağlup olurlar, dine karşı şiddetli bir şekilde direnirlerse de kahrolurlar. “*Din kolaylık dinidir. Kim dini zorlaştırmaya çalışırsa hezimeteye uğrar, mağlup olur. Bu nedenle doğru yolu takip edin ve orta yolu elden bırakmayın. Müjdeleyin ve imrendirin.*”¹⁴⁵

4.1.3. İfrata Düşenlerin Başkasının Hakkını Gasp Etmesi

İfrat ve israf söz konusu olduğunda burada kaybolan, çığnenen bazı haklar söz konusudur. Bunun en güzel, en dikkat çekici örneği Hz. Peygamber’in (s.a.s.), kendini ibadete aşırı bir şekilde kaptırması nedeni ile ailesinin ihtiyaçlarını karşılamayı ihmal eden Abdullah b. Amr’a söylemiş olduğu şu sözdür: “*İftar etmeden art arda oruç tuttuğunu, geceleri namaz kılıp durduğunu bilmiyor muyum sanıyorsun?*” Abdullah b. Amr da “*Tabi ki ey Allah’ın Rasülü haberiniz vardır.*” der. Daha sonra da Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “*Böyle yapma. Oruç tut, ama iftarını da yap. Namaz kıl, ama uykunu da al. Çünkü nefsinin, gözünün, ailenin, misafirlerinin senin üzerinde hakkı vardır.*”¹⁴⁶

Selmân el-Fârisî’den gelen rivayet de aynı minvaldedir. “*Selman (r.a.) bir gün Ebü’l-Derdâ’yı ziyarete gider. (Ebü’l-Derdâ’yı evde bulamayan) Selman (r.a.) Ebü’l-Derdâ’nın karısı Ümmü’l-Derdâ’yı eski bir elbise içerisinde perişan halde görünce: Bu hâlin nedir? diye sorar. Ümmü’l-Derdâ da: Kardeşin Ebü’l-Derdâ dünyâ ile olan irtibatını kesti (o, gündüz oruç tutar, gece namaz kılar), deyip dert yanar. Bu sırada Ebü’l-Derdâ da gelir, Selmân’a hoş geldin der ve misafiri için yemek hazırlar. Yemeği getirince siz yiyiniz ben oruçluyum der. Selman da: Sen yemedikçe ben de yemem der. Bunun üzerine o da yer. Gece olunca Ebü’l-Derdâ namaz için kalkmak ister fakat Selman ona yat der, o da bir süre yatar sonra yine kalkıp namaz kılmak ister ve yine Selman ona yat der o da yatar. Gecenin son bölümü girince Selman ona şimdi kalk der. İki de kalkıp namazlarını kılarlar. Sonra Selman şöyle der: Rabbinin, nefsinin, ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver. Daha sonra Ebü’l-Derdâ Rasûlullah’a (s.a.v.) gelerek durumu anlatır, Rasûlullah (s.a.v.) de Selman doğru söylemiş ve doğru yapmıştır der. -Başka bir rivayette de- Selman ilme doyuruldu, buyurmuşlardır.”¹⁴⁷*

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, X, 541.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 260.

¹⁴⁷ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Savm, 50; Edeb, 86.

4.2. İfratın En Önemli Tezahürleri

Kur'an'dan, sünnetten, sahabe, tabiun ve tam manasıyla onların izinden giden âlimlerin sözlerinden anlaşıldığı üzere ifratın veya gulüvvün varlığını gösteren bazı davranışlar, alâmetler vardır. En önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁴⁸

4.2.1. Taassup

Bir fikrin fanatiği olmak, başka fikirleri yok saymak ifratın, gulüvvün, aşırılığın ilk alâmetidir. Bir görüşün fanatiği olan kişi kendi düşüncesinin dışında doğru düşünceler olabileceğini, kendi varlığının dışında başkasının var olabileceğini kabul etmez. O kadar katı ve tavizsizdir ki bu katılığı onun geniş bir bakış açısıyla olayları değerlendirmesine, karşısındakinin ihtiyaçlarını, şeriatın gayelerini, çağın gereklerini göz önünde bulundurmasına mani olur. Başkaları ile konuşmak, müzakere etmek için açık kapı bırakmaz. Kendi görüşleri ile karşısındakinin görüşlerini karşılaştırmaya da açık değildir.

İnsanın ideolojik açıdan aşırı boyutlarda taassup sahibi olması hoş görülmemeyen, tehlikeli bir davranıştır. Bizim bu davranışta bulunan birini hoş görmememiz onu tamamen şer olarak nitelediğimiz, kötülediğimiz anlamına gelmez. Bilakis biz onun iyiliğini isteriz. Farklı görüşlerin, fikirlerin olabileceğini inkâr ettiği, yalnızca kendisinin doğru yolda olduğunu, kendisi gibi düşünmeyen insanların batıl yolda, sapmış olduğunu iddia ederse işte o zaman biz onun bu söylediğini kabul etmeyiz ve onu eleştiririz.

En garibi ise bu mutaassıp insanlardan bazılarının en karmaşık mevzularda dahi kendilerini ictihada yeterli görüp, görüşlerine muhalif olması nedeniyle konunun uzmanı olan âlimleri -bazen birini bazen hepsini- liyakatsizlikle itham etmeleridir. Kendilerinin gerek ilk dönem, gerekse sonraki dönem âlimleriyle görüş ayrılığına düşmeleri onları hiç ilgilendirmez. Keşke bu düşüncelerini sadece muasırı oldukları insanlarla sınırlandırsalardı. Ama onlar bununla yetinmeyerek âlemlerin rabbi olan Allah'ın elçisinden sonra insanların en hayırlısı olan sahabiler için de aynı tutumu sergilemektedirler. Ben de insanım, onlar da insan mantığıyla hareket edip kendilerini Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Abbas (r.a.) ile denk tutarlar.

¹⁴⁸ Ebü'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, el-Matba'atü'l-Münira, y.y. 1368, s.93-94; Karadâvî, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye*, s. 39-46; İbrâhîm en-Ne'me, *el-Vasatiyye fi't-Tasavvuru'l-İslâmî*, Mecelletü'l-İmâmi'l-A'zam, sayı: 2, 2006, s. 400 ve sonrası; Atyye, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûr'l-Kur'ânî*, s. 9-12.

Zikrettiğimiz bu ifadeler sadece kendi varlıklarını tanıyıp, kendilerinin dışındakileri yok sayan bir zihniyete sahip olan insanlardan her gün duyduğumuz ifadelerdir. Sanki şöyle demek isterler: “Konuşmak, yönetmek benim işim; dinlemek, tabi olmak ise sizin işiniz. Benim fikirlerimin yanlış olma ihtimali yoktur, hepsi doğrudur. Sizin fikirleriniz ise hatalıdır, yanlıştır; doğru olması mümkün de değildir.”¹⁴⁹ Bu görüşe sahip olan birinin başkalarıyla bir araya gelmesi nasıl mümkün olabilir?

Kanaatimce bunun gerçekleşmesi ancak taassup sahibi olan kişinin orta yola gelmesiyle mümkündür. Ama orta yol nerede bu adamlar nerede? Böyle biri orta yolu kabul edebilir mi? Doğu ile batı, gökyüzü ile yeryüzü birbirine ne kadar uzak, bir araya gelmeleri ne kadar imkânsızsa bu şahısların da insanlarla bir araya gelmesi, anlaşması o derece imkânsızdır.

Hoş görülmeven, hatta nefret edilen bu taassup, aşırı giden kimsenin, fikirlerini maddi ve manevi yollarla korkutarak empoze etmeye çalışması neticesinde yavaş yavaş artabilir. Bu korkutma sopa, ateş ve demir gibi materyallerin kullanılmasıyla maddi, tekfir, irtidat, bidate düşme gibi ithamların kullanılmasıyla da manevi olabilir. Kesinlikle bu yöntem maddi korkutma yöntemlerinden çok daha etkili bir yöntemdir.¹⁵⁰

4.2.2. Aşırılık

Her alanda önce ehem, sora mühim olana; önce zarûrî (zarûriyyât) ve esas olana, sonra tamamlayıcı (mükemmilât), güzelleştirici (muhassinât) olana, detaylardan önce de temel prensiplere odaklanmak dininin hikmetindedir. Müslümanın yapması gereken de İslâm'ın insanları çağırdığı, teşvik etmiş olduğu bu hikmete bağlı kalmasıdır.

Fakat aşırı giden, fanatik olan insanlar bu prensibi tersine çevirmişlerdir. Yeni Müslüman olmuş, tövbe etmiş insanlar da dâhil tüm insanlara karşı, en temel konuları bir tarafa bırakıp teferruat olarak nitelendirilebilecek, ihtilafların, tartışmaların söz konusu olduğu konularda katı davranmakta, aşırı gitmektedirler. Öyle ki o insanları bu gibi konularda çok çetin bir hesaba çekerler. Yeni Müslüman olan, tövbe eden bir insana teferruat olarak değerlendirilebilecek, ihtilafların mevcut olduğu konularda müsamahakâr davranmak gerektiği unutulmamalıdır. Evvela üzerinde durulması gereken husus doğru, sağlam bir akide edinmelerine yardımcı olmaktır. Tebliğ görevini yapan kişi bu konuda başarılı olduğuna kani olursa daha sonra da

¹⁴⁹ Karadâvi, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye*, s. 39.

¹⁵⁰ Karadâvi, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye*, s. 41.

muhababına İslâm'ın rûkûnlerini öğretir. Ardından da imanla alakalı diğerk hususları anlatır. Ve daha sonra iyiliğın, yapılması gerekli olan şeylerin ne olduğunu öğretir. İşte bu Allah Teâlâ'ya, İslâm'a çağırırıda takip edilmesi gereken aşamalarıdır. Bu yöntem Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimizin uyguladığı olduğu ve ashabına tavsiye etmiş olduğu yöntemdir. Ashabına insanları İslâm'a davet edecekleri zaman öncelikle Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.s.) onun elçisi olduğuna inanmaya çağırılmalarını tavsiye etmiş; çağırıda bulunulan insanlar buna itaat ettikleri zaman onlara namazı, ardından zekâtı, ardından da sırayla diğerk hususları anlatmaya geçilmesini tavsiye etmiştir. Peygamber (s.a.s.) Muaz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e gönderdiği zaman da ona bu şekilde davranmasını nasihat etmiştir.¹⁵¹

Tebliğde bulunan bazı insanların, insanlara İslâm'ı anlatmaya, ahireti hatırlatmaya, manevi değerkleri öğretmeye ve materyalist toplumların batmış oldukları fuhşiyattan uzak durmalarını nasihat etmeye gayret etmek yerine teferruat olarak değerkendirilebilecek en sıradan konularda şiddetli polemik üretmelerini görmek üzüntü vericidir.

4.2.3. Kabalık, Sertlik

Kabalık anlamına gelen "gilza" kelimesi davranışlardaki kabalığık, "huşûne" kelimesi ise konuşmadaki kabalığık ifade eder. Tebliğde gösterilen kabalık ifratın ve aşırılığın en belirgin özelliklerindendir. Ve de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) metoduna muhaliftir. Allah Teâlâ bizlere düşüncesizce değil hikmetle hareket etmemizi, güzel sözlerle nasihatte bulunmamızı, biriyle bir konuyu konuşacağımız, müzakere edeceğimiz zaman kaba bir şekilde değil en güzel, en uygun bir tarzda hareket etmemizi emretmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle hareket ederek, güzel nasihatlerle çağır. Ve onlarla güzel bir şekilde mücadele et.*"¹⁵² Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i (s.a.s.) de Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde vasıflandırmaktadır: "*Size sizin içinizden, sıkıntıya düşmeniz kendisine çok ağır gelen, üzerinize titreyip duran, müminlere karşı çok şefkatli, merhametli olan bir peygamber gelmiştir.*"¹⁵³ Ayrıca Rasulullah'ın (s.a.s.) ashabıyla olan hitap tarzını, onlarla ilişkisini de bize şu şekilde beyan etmektedir: "*Allah'ın sana olan lütfuyla sen onlara yumuşak davrandın. Eğer onlara kaba davrandıysaydın, katı kalpli olsaydın senin etrafından dağılır giderlerdi.*"¹⁵⁴

¹⁵¹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, II. 131.

¹⁵² Nahl, 16/125.

¹⁵³ Tevbe, 9/128.

¹⁵⁴ Al-i İmran, 3/159.

Kur'an-ı Kerim'de övülen, teşvik edilen bir kabalık, sertlik söz konusu değildir. Ancak şu iki durumda sertlik övülmüş, teşvik edilmiştir:

a- Düşmanla karşı karşıya gelinmesi durumunda gösterilen güç ve sertlik. Şu ayet bu hususu ifade etmektedir: “*Ey iman edenler! Yakınızdaki kâfirlerle savaşın ki sizde sertlik bulsunlar. Şunu da bilin ki Allah takvâ sahipleriyle beraberdir.*”¹⁵⁵

b- Cezayı hak eden bir kişiye şer’î cezanın uygulanmasında. Had cezalarının uygulanmasında merhametin söz konusu olamayacağını Allah Teâlâ bizlere şu şekilde beyan etmektedir: “*Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah’ın kanunlarını uygulama hususunda o (zina eden) iki kişiye merhamet etmeye kalkışmayın.*”¹⁵⁶

İşte bu iki durumun dışında dinde kabalığa, sertliğe yer yoktur. Allah’a iman etmeye çağırırken yapılan tebliği, hiçbir şey kabalık ve sertlikten daha fazla karalayamaz. İslam davetçisi daveti kabul etmemekte diretenlere, muhalefet edenlere kaba bir üslup kullanmamaya özen göstermelidir. Tebliğdeki aşırılıkları nedeniyle insanları dinden soğutan kimselerden gördüğümüz tek şey kabalık, sertlik, kızgınlıktır. Onların muhaliflerine karşı gösterdikleri tavır; Kur’an’ın istediği, onayladığı bir tavır değildir. Bu kişiler saygıya, hürmete layık olan olmayan ayrımı yapmadan herkese aynı muameleyi reva görmektedir. Bu nedenle bunların hiçbirinin kesinlikle orta yolla bir alakası yoktur.

4.2.4. Başkaları Hakkında Kötü Düşünceli Olma

İnsanların iyi yönlerini gizleyen, kötü yönlerini açığa çıkaran olumsuz bir bakış açısıyla insanlara yaklaşmak ifratın, aşırılığın ve radikalizmin göstergelerindedir. Radikalin temel prensibi itham etmektir. İthamın kökeninde de suçlama vardır. Bu düşünce neticesinde kişinin küfürle ithamının, öldürülmesinin, mallarının ve ırzlarının mübah sayılması hükmüne varmışlardır. Ancak aşırı giden bu insanlar tüm şeriatlarda, kanunlarda var olan şu kuralı unutmışlardır: “*Bir suçla itham edilen kişi, suç ispat edilene kadar masumdur.*”

Bu nedenle aşırı giden insanların, küçük bir gerekçe veya şüphe nedeniyle dahi insanlar hakkında suizanda, çeşitli ithamlarda bulunabildiklerini görmekteyiz. Öyle ki karşısındakinin bir mazereti olabileceğini asla kabul etmezler. Aksine herkese duyurmak, ilan etmek için kusurları araştırır, or-

¹⁵⁵ Tevbe, 9/123.

¹⁵⁶ Nûr, 24/2.

taya çıkarmaya çalışırlar. Ve nihayetinde hataları günah, günahları küfür olarak gösterirler. Aşırı giden bu insanlar yaşayanları ithamla yetinmez, kendilerini müdafaa edemeyen kabirdeki ölüleri dahi itham ederler. Öyle ki ithamlarından, dillerinden, suizanlarından hiç kimse kurtulamaz, kıyamete kadar da hiç kimse kurtulamayacaktır.¹⁵⁷

İçlerine işlemiş olan suizan, kendilerini temize çıkarıp başkalarını eleştirme tutkusunu bu tip insanların afeti, hüsrana uğrama gerekçeleri olacaktır. Bu tutumları nedeniyle yapıcı değil yıkıcı olmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Kendinizi temize çıkartmayın. O (Allah) gerçek manada sorumluluklarını yerine getiren, kendisinden korkanları en iyi bilendir.*”¹⁵⁸ İslam öğretisi Allah’a ve insanlara karşı suizanda bulunmaktan sakındırmaktadır. Rabbimiz bu konu ile alakalı olarak şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Şüphesiz ki zannın bir kısmı günahtr.*”¹⁵⁹ Suizanın ve başkasını tahkir etmenin kökeninde gurur ve kibir vardır. Bu nedenle kibir günahların ilkidir ki, o da şeytanın Allah’a (c.c.) şu sözü söyleyerek isyan etmesiyle gerçekleşmiştir: “*Dedi ki: Ben ondan daha hayırlıyım, daha üstünüm.*”¹⁶⁰ Kendini beğenme, ahlaki yıkıma neden olan günahlardan biri olup kalple işlenen günahlardandır ki o da uzuvların işlediği en büyük günahlardandır.

4.2.5. Şiddete Başvurarak Fikir Empoze Etmek

Kolayı varken zor olanda ısrar etme, bir fikri dikte etme ifratın ve aşırılığın göstergesidir. Bir kişinin ihtiyatı elden bırakmayarak bazı meselelerde çekinceli davranması, acele etmemesi ayıp bir şey değildir. Asıl ayıp olan ruhsat mevcut olmasına rağmen karşısındakini meşakkatli olana zorlamak ve her durumda aşırılığı elden bırakmamaktır. Müslümanın kendine katı davranmak suretiyle ruhsatı terk edip azimle hareket etmek istemesi kabul edilebilir; ancak başkalarını buna zorlaması veya sıkıntı verecek bir duruma düşürmesi asla kabul edilemez. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*(Bu peygamber) onlara temiz ve hoş şeyleri helal, kötü ve çirkin şeyleri haram kılacak; onları zorlayan yükümlülükleri de hafifletecektir.*”¹⁶¹ Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi başına namaz kılarken namazı uzatıyor, insanlara kıldırırken ihtiyaç sahibi insanlar olabileceğini göz önünde bu-

¹⁵⁷ Karadâvî, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye*, s. 41.

¹⁵⁸ Necm, 53/32.

¹⁵⁹ Hucurât, 49/12.

¹⁶⁰ Sâd, 38, 76

¹⁶¹ A'râf, 7/157.

lundurarak kısa tutuyordu. Şu hadisi şerif de buna işaret etmektedir: “*Namazı uzatarak kılma düşüncesiyle namaza başlamışken bir çocuk ağlaması iştirim. Çocuğun ağlamasından dolayı annesinin ne kadar sıkıntı çekeceğini bildiğimden dolayı namazı kısa tutarım.*”¹⁶²

4.2.6. Tekfir Etme Hastalığına Kapılma

Bir Müslümanın diğer bir Müslümanı tekfir edecek konuma gelmesi tekfir eden kişinin tekfirden artık son noktaya geldiğini gösterir. Bundan dolayı tekfir eden kişi tekfir ettiği kişilerin kanlarını, mallarını ve namuslarını mübah görür. Bunlar için artık bir dokunulmazlığın ve saygınlığın olmadığını düşünür. Aşırılığın bu noktaya ulaşması radikalizmde, aşırılıkta zirveye ulaşıldığı anlamına gelmektedir. Böyle bir bakış açısına sahip olmak o kişiyi bir tarafa diğer insanları başka bir tarafa koyar. Bu durum Haricilerin de içine düşmüş olduğu bir durumdur.¹⁶³ Öyle ki onlar insanların en çok ibadet yapıyordu. Ancak onların yanlışları ibadetlerle alakalı bir yanlışlık değil, fikrî bir yanlışlıktı. Şeytan yapmış oldukları şeyleri onlara süslü gösterdi de onlarda o şeylerin doğru olduğuna, güzel olduğuna inandılar. “*Onlar iyi işler yaptıklarını sanıyorlar. Oysa onlar dünyada yaptıkları boşa gidecek olan insanlardır.*”¹⁶⁴ Onların bu özellikleri Rasulullah’ın (s.a.s.) şu hadislerinde kendini göstermektedir: “*Sizden biriniz kendi namazını onların kıldıkları namaz yanında, gece ibadet için geçirdiği vakti onların geçirdiği vakit yanında, okumuş olduğu Kur’an’ı onların okumaları yanında azımsar.*” Buna rağmen onlar hakkında şunu söyler: “*Okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkarlar.*” Kur’an ile olan münasebetlerini de şu şekilde belirtmektedir: “*Kur’an’ı okurlar ancak okumuş oldukları Kur’an boğazlarından aşağı inmez.*” Ayırt edici özelliklerini de şu şekilde beyan etmektedir: “*Putu tapanlar varken onları bırakır, İslam’a inananları öldürürler.*”¹⁶⁵

Haricilerin genel olarak üç temel özelliği vardır:¹⁶⁶

Birinci Özellik: Sünneti kanun koyucu olarak kabul etmezler. Çünkü bunun Kur’a’na muhalif olduğunu düşünürler. Müşrikler hakkında inmiş

¹⁶² Ebü Dâvâd, *Sünenü Ebi Dâvâd*, I. 290.

¹⁶³ Hariciler: Hz. Mu’âviye ile birlikte hakem olayında Kur’an’ın hakemliğine başvurulması konusundaki ittifakları nedeniyle Hz. Ali’ye (r.a.) karşı çıkmış ve onu tekfir etmişlerdir. Bununla da yetinmemişler Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in izini takip etmediği düşüncesiyle Hz. Osman’ı da tekfir etmişlerdir. Hakem olayında Hz. Mu’âviye’ye iştirak ettikleri gerekçesiyle Amr b. el-’As ve Ebu Musa el-Eş’arî’yi de tekfir ederek katledilmelerinin caiz olduğu hükmünü varmışlardır.

¹⁶⁴ Kehf, 18/104.

¹⁶⁵ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Tevhîd, 23; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Tevhîd, H.n. 7432.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 93-94; İbrâhîm en-Ne’me, *el-Vasatiyye fî’t-Tasavvuru’l-İslâmî*, s. 400.

olan ayetleri bozuk fikirleri ve anlayışsızlıkları nedeniyle Müslümanlara hamlederek onlara tatbik ederler.

İkinci Özellik: Bu insanlar Müslümanlara karşı kabalıkları, tavizsizlikleri ile bilinirler. Müslümanların kanlarını ve mallarını kendilerine helal görürler.

Üçüncü Özellik: Müslümanların öncülerini, insanların hidayeti için çabalayan insanları karalar, onları dalâlette olmakla itham ederler. Onların adaletten, doğruluktan çıkmış olduklarını düşünürler. Müslümanların çoğunu da yöneticilere karşı çıkmadıkları, direnmedikleri için tekfir ederken mezheplerinden ayrılan kimseleri de dinden çıkmış kabul ederek kanlarını helal görürler.

İşte bu şekilde tekfirde aşırı gidenler hayatta olan insanları da, ölüleri de tekfir etmektedir. Bu tekfir beraberinde, tekfir edilen kişinin kanını, malını, ırzını, Müslümanın karısından, çocuğundan ayrı düşmesini, Müslümanlarla olan bağının kopmasını, miras almamasını ve miras bırakmamasını, öldüğü zaman yıkanmamasını, kefenlenmemesini, namazının kılınmamasını, Müslümanların kabrine defnedilmemesini helal görmek gibi bazı kötü, tehlikeli durumların meydana gelmesine sebep olmaktadır.¹⁶⁷

Bugün de -maalesef- davalarında samimi olabilen, fanatik gençler görmekteyiz. Ama bozuk fikirleri, insanları tekfir etmeleri, Müslüman âlimlere hakaret etmeleri yönüyle Haricilere benzemektedirler. Bu tip insanların tekfirde bulunmaları fıkıh ve dini ilimler alanında yeterli kapasiteye, bilgi birikimine sahip olmamaları ve bu nedenle de cahil insanları taklit etmeleri, fetvalarına ve sözlerine itibar etmeleri nedeniyledir. Bu tip insanlar daha önce Haricilerin yaptığı gibi gurur ve kibir nedeniyle başka bir şeye kör ve sağır kesilirler. İlimsiz, hikmetsiz, hidâyetsiz Allah'ın dinine olan aşırı şevkleri, fanatiklikleri Allah Teâlâ'dan başka kimsenin bilemeyeceği boyutta zararlara sebebiyet vermektedir. İşte bu da Kur'an'ın emretmiş olduğu vasatiliğin önünde engel olarak bulunan aşırılığın emarelerinin en büyüğüdür.

Sonuç

Allah'a hamd olsun araştırmamızı tamamlamış bulunuyoruz. Malumdur ki araştırmacının araştırma neticesinde elde etmiş olduğu sonuçları

¹⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 93-94; İbrâhîm en-Ne'me, *el-Vasatiyye fi't-Tasavvuru'l-İslâmî*, s. 400; Karadâvî, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye*, s. 54-55.

okuyucuyla paylaşması icap eder. Bu münasebetle ulaşılmış olduğumuz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Araştırma “vasatün” kelimesinin lügavî olarak adalet, üstün olmak, hayırlı olmak, ortada olmak, iki şeyin arasında olmak, iki ucun ortasında olmak gibi anlamlara geldiğini ortaya koymaktadır. Hepsinin anlamı da birbirine yakındır.

2- Araştırma burada vasat ile vasatiyye arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Her türlü vasatilik ortada olmaktır, ancak her ortada olmak vasatilik değildir. Mekân açısından, zaman açısından vs. vasatlık söz konusu olabilir. Ama buradaki vasatlık sadece bir coğrafi konum olarak vasatlık değil, hayatın her alanını kuşatan, uzlaştıran bir bakış açısidir.

3- Araştırmada vasat kelimesini içeren ayetlerin tefsirine yer verilmesiyle kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunların en önemlileri:

a- Hayırlı, üstün, dengeli.

b- İki değerli şey arasında olan.

c- Kaliteli ile kalitesiz, güzel ile kötü arasında olan anlamlarındadır.

4- Vasatiyye kelimesi hayırlı olmayı, ortada bulunmayı ayrıca ortada olan ve kendisinde hayır bulunan şeyleri ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bu nedenle vasatilik terimin kullanımında bu iki kavram arasında sıkı bir ilişki vardır.

5- Araştırma ortaya koymuştur ki vasatilik İslam ümmetini diğer ümmetlerden ayıran en önemli özelliktir. Vasatiliğin en belirgin özelliği de yüceliğini ve güvenilirliğini ortaya koyan hayırhahlığı ve adaletidir. Bu da onun dünyada ve ahirette önde olmasının sebebidir.

6- Araştırma neticesinde vasatiliğin kendine has özellikleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu özelliklerin en önemlileri de kolaylaştırma, sıkıntı verecek şeyleri ortadan kaldırma ve tekellüften kaçınmadır.

7- Açıkça görülmüştür ki kolaylaştırma, sıkıntı verecek şeyleri kaldırma ve zorlaştırmama Kur’an-ı Kerim’de, sünnette, sahabe ve tabiün sözlerinde birçok kez vurgulanmış, tekrar edilmiştir.

8- Araştırma, Kur’an’ın zikretmiş olduğu vasatiliğin önünde bazı engeller olduğunu teyit etmiştir. Bunlar ifrat ve tefrit veya aşırılık ve ihmalkârlık olarak ifade edilebilir.

9- Araştırma ifrat ve gulûv kelimesinin en önemli zararları üstünde durmuştur ki onlar da: Nefret ettirme, yapılan şeyin uzun ömürlü olmaması, başkalarının hakkının gasp edilmesidir.

10- Araştırma neticesinde ifratın en önemli göstergeleri olarak şunlar tespit edilmiştir: Taassup, fikir empoze etmeye çalışmak, katılık, kabalık, sertlik, Müslümanlar hakkında suizanda bulunma ve insanları tekfir etme.

Çalışmamızın sonunda Allah Teâlâ'dan bu çalışmayı hayırlara vesile kılmasını, doğru bir neticeye ulaştırmasını diliyorum. Mükemmellik, eksiksizlik ona mahsustur. Ondandır yardım ve başarı dileriz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd efendimiz Muhammed'e, ailesine ve ashabına salât ve selâm olsun, diyerek sözlerimi bitirmek istiyorum.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuât, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye*, y.y. 1945.
- Arnold, Sir Thomas Walker, *ed-Da've ile'l-İslâm*, Mektebetü'n-Nehda, y.y. 1957.
- Atıyye, Muhammed Sâlih, *el-Vasatiyye fi'l-Manzûri'l-Kur'ânî*, Matbaatu Dîvân, Bağdat 2006.
- Beydâvî, Nâsuruddîn Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Mısır 1388.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1991
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-Melâyîn, Beyrût 1979.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Hıms tsz.
- Elbânî, Nâsiruddîn, *Silsiletü Ehâdisü's-Sahîhâ*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1399.
- Emîrî, Ömer Bahâuddîn, *Vasatiyyetü'l-İslâm ve Ümmetühu fi Dav'î'l-Fıkhî'l-Hadârî*, Katar 1960.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn, *el-Kamûsi'lMuhît*, Beyrut 1987.
- Hanbelî, İbn Receb, *Câmi'ü'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1991
- Hâşim, Ahmed Ömer, *Vasatiyyetü'l-İslâm*, Dâru'r-Raşîd, Kâhire 1998.
- İbn Abdilber Ebû Yusuf Ömer, *Câmi'ü'l-'İlm ve Fadluhu*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.,
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru'l-Kütübü's-Şarkiyye, Tunus tsz.,

- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991.
- İbn Hamîd, Muhammed Sâlih Abdullah, *Raf'u'l-Harac fiş-Şerî'a*, Dâru'l-İstikâme, y.y 1412.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tefsîru'l-Kayyim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1398.
- Tehzîbu Medârici's-Sâlikîn*, Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1989.
- İğâsetü'l-Lehfân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü Dâru'l-Fayhâi, Dimeşk tsz.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kâzvîni, *Sünenü İbni Mâce*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferac, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, y.y. tsz Karadâvî, Yusuf, *el-Hasâisu'l-Âmmeti li'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.
- Telbîsü İblîs*, el-Matba'atü'l-Münîra, y.y. 1368.
- İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, Mektebetü'l-Halavânî, y.y. 1932.
- İbn Teymiyye, el-Harrânî, *Menhecü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, y.y. 1406.
- İktidâu's-Srâti'l-Müstekîm*, Matâbi'u'l-'Ubeykân, y.y. 1404.
- Karadâvî Yusuf, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye beyne't-Tetarrufi ve'l-Cumûd*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1985.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.
- Kurtubî Ebû Abdillâh, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, Kâhire 1987
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâruş-Şurûk, Beyrut 1398.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsü'l-'Arabî, Beyrut tsz.
- Ne'me, İbrâhîm, *el-Vasatiyye fi't-Tasavvuru'l-İslâmî*, Mecelletü'l-İmâmi'l-A'zam, sayı: 2, 2006
- Nevevî, Yahya b. Şerif, *Sahîhi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, el-Matba'atü'l-Mısıriyye, Mısır 1929.
- Rabî, Fâiz, *Vasatiyyetü'l-İslâm fi Dav'i'l-Fıkhi'l-Hadârî*, Ürdün tsz.,

- Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- Sa'dî, Abdurrahman, *el-Kavâidü'l-Hisân li Tefsîri'l-Kurân*, Câmi'atü Muhammed b. Su'ûd, y.y. tsz
- Sallâbi, Ali Muhammed, *el-Vasatyye fi'l-Kurân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1408
- Zemaşşerî, Cârullah, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvil*, Dâru't-Türâsü'l-'Arabî, y.y. 1987.